

Integrace ČR a střední Evropy do Společného trhu EU

OLDŘICH KRPEC, VLADAN HODULÁK*

Abstract: Integration of the Czech Republic and Central Europe into the Common Market

The Czech Republic and other post-communist countries in Central Europe (Poland, Hungary and Slovakia) joined the European Union in 2004. However, political and economic integration is a continual process that had already commenced with the democratic and market transitions of these countries. This paper discusses the recent condition of convergence in the above-mentioned countries with special attention to exploring possible relationships between level of current convergence and economic openness. We argue that Central European countries are a clear example that proves that a significant level of convergence through economic openness is possible, although not without possible future risk.

Keywords: convergence, economic development, Central Europe

1. Úvod

Česká republika a další bývalé komunistické země střední Evropy (Polsko, Maďarsko, Slovensko) vstoupily v roce 2004 do Evropské unie (EU). Politická a ekonomická integrace je však kontinuální proces, který byl započat již demokratickou a tržní transformací těchto zemí. Konvergence střední Evropy (SE) k Evropské unii je v řadě aspektů často diskutovaným jevem. Tento text nemá za cíl zkoumat samotný mechanismus reálné ekonomické konvergence,¹ ani diskutovat jednotlivé modely hospodářského růstu. Spíše se snaží analyzovat jeden z často diskutovaných předpokladů hospodářské konvergence a tím je míra vnější otevřenosti a liberálnosti hospodářství a jejich vliv na hospodářský rozvoj. I přestože mezi ekonomy panuje téměř úplná shoda ohledně prospěšnosti mezinárodního obchodu (Mankiw 2003: 32), empirické studie sledující vztah mezi otevřeností hospodářství a kon-

* Oldřich Krpec působí jako odborný asistent na Katedře mezinárodních vztahů a evropských studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity a jako ředitel Mezinárodního politologického ústavu Masarykovy univerzity. Odborně se zaměřuje na mezinárodní politickou ekonomii, mezinárodní ekonomické organizace, problematiku hospodářského rozvoje a na reprezentaci a realizaci zájmů v moderních demokratických systémech, e-mail: okrpec@gmail.com. Vladan Hodulák je interním doktorandem na Katedře mezinárodních vztahů a evropských studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity. Odborně se zaměřuje na mezinárodní politickou ekonomii a mezinárodní ekonomické organizace, především pak na mezinárodní měnové a finanční vztahy a problematiku vztahu ekonomie a politiky obecně, e-mail: hodulakv@gmail.com.

vergencí zdaleka tak povzbudivě nevyznívají (Šmídková 2001). V případě ostatních sociálních vědců je nadšení pro volný obchod daleko menší (Wade 2010: 19–38, Cypher a Dietz 2009: 168–196).

Otázka míry otevřenosti ekonomiky či adekvátního načasování jejího postupného otevírání se světu a jeho vliv na hospodářskou konvergenci je stále žhavým tématem při úvahách o světovém hospodářství. Jedná se navíc o navýsost praktickou otázku. Způsob, jakým si na ni odpovídají nejmocnější představitelé doby, do značné míry určuje všeobecný ideový trend, v jehož rámci operují zodpovědní představitelé jednotlivých rozvinutých zemí, a dále politiku řady poměrně mocných mezinárodních organizací a následně také rozvíjejících se zemí. Ve svém důsledku tak spolurozhoduje o životních podmínkách milionů obyvatel. Odpovědi na otázku ohledně vztahu mezi otevřením hospodářství a hospodářskou konvergencí se v průběhu let měnily a my si tuto dynamiku v krátkosti nastíníme v teoretické části textu. Na základě této krátké diskuse budou odvozeny dva alternativní scénáře konvergence s bližší specifikací na prostředí střední Evropy. Empirická část práce se pokusí takovou konvergenci popsat, a to v několika vybraných dimenzích. Cíle tohoto textu jsou dva. Prvním z nich je základní deskripce míry, tempa a jednotlivých dimenzí konvergence ČR a SE k průměrné hospodářské úrovni EU.² Hlavním cílem je pak upozornit na výpovědní hodnotu tohoto případu pro diskusi o hospodářském rozvoji a růstu v rámci disciplíny mezinárodní politické ekonomie. Především pak na vztah mezi konvergencí a otevřeností hospodářství.

2. Teoretická diskuse

S rozpadem koloniálních říší po druhé světové válce získala na důležitosti otázka hospodářského vývoje nově vznikajících převážně zaostalých států (Rist 1997). Názorovým proudem, který tehdy převládl, byl státní intervencionismus do hospodářství v podobě strategie nahrazování dovozu (Import-substitution industrialization ISI).³ Základním prvkem této strategie byla úvaha, že zaostalé země třetího světa jsou specifickými případy, na které nelze aplikovat poučky standardní ekonomie. Argumentovalo se, že z různých důvodů u těchto zemí nedojde k samovolné konvergenci k vyspělým zemím pomocí působení volného trhu, a proto musí nastoupit stát, který má pro takovouto konvergenci vytvořit podmínky (Oatley 2003: 115–136, Cypher a Dietz 2009: 220–234). V konkrétní rovině bylo novým státům doporučováno, aby chránily své domácí trhy před zahraniční konkurencí a snažily se vytvořit původní domácí průmysl, který by byl vystaven zahraniční konkurenci až poté, co mu bude dopřán čas k rozvoji a získání dostatečné míry konkurenceschopnosti. Zvolenou strategií, charakteristickou mj. i poměrně vysokými cly a jinými překážkami obchodu, se řídila velká většina rozvojových zemí, a je nutno přiznat, že až do 70. let s poměrně značnými úspěchy (Chang 2007: 9–14).

Během 70. let se ale většina těchto zemí dostala do značných potíží s deficitem veřejných rozpočtů a deficitem platební bilance, které vyústily v dlužnickou krizi první poloviny 80. let. V rámci nově ražené neoliberalní strategie, jejímiž principy se začaly řídit i nejvýznamnější světové ekonomické organizace (Mezinárodní měnový fond – MMF, Světová banka – SB), byla dosavadní politika zcela zásadně revidována. Nová sada doporučení obsahovala položky jako snížení státních zásahů do hospodářství, privatizace, liberalizace cen a zahraničního

obchodu, otevření se zahraničním investorům. Rozvojové země se tlaku na revizi své dosavadní strategie bránily, ale vzhledem k tomu, že řada z nich se postupem doby stala závislá na pomoci především MMF, neoliberální strategie nakonec zvítězila a obě instituce se staly hlavními motory globalizace (Woods 2006: 2–4). Zatímco během prvních dvou poválečných dekád vyspělé země tolerovaly vyšší míru protekcionismu u svých méně rozvinutých partnerů, od 70. a především 80. let se míra tolerance značně snížila. Rozvojové státy musely často otevřít nejen svůj trh se zbožím, ale byl vyvíjen stále větší tlak na odstranění bariér proti volnému toku kapitálu, což byla oproti prvnímu období zcela nová situace, a to rovněž pro vyspělé země (Chang 2007: 69–88).

Výsledkem však byla převážně stagnace, maximálně pouze nevýrazný růst, místy dokonce hospodářský propad. Na rozdíl od prvního období po konci druhé světové války, kdy svět skutečně reálně konvergoval, je charakteristickým prvkem od 80. let spíše divergence (Chang 2007: 10–11, Cypher a Dietz 2009: 240–243). Úspěšných příběhů bylo poskrovnu⁴ a snad až na Chile⁵ se staly předmětem tvrdých sporů o to, zda jejich úspěch byl výsledkem aplikace neoliberálních nebo těch správných intervencionistických přístupů (Gilpin 2001: 331–333). Zastánci neoliberalismu poukazovali na politická opatření, která dávala v těchto několika málo úspěšných zemích prostor volnému působení trhu, včetně snahy o zapojení se do světové dělby práce a otevření se světu (Bhagwati 2007, Krugman a Obstfeld 2003). Zastánci intervencionismu na druhou stranu zdůrazňovali nezastupitelnou roli státu při de facto umělé tvorbě těch správných komparativních výhod a ukazovali, že otevřenost, jestli se o ní dá vůbec mluvit, byla značně výběrová a zcela sloužila účelům rozvoje hospodářství podle vládních představ (Chang 2007, Stiglitz 2003). Od druhé poloviny 90. let tak opět začaly slílit hlasy o neadekvátnosti prosazované strategie. Ty nakonec vyústily až v násilný střet během zasedání WTO v Seattlu v roce 1999. Silící kritika přiměla nejmocnější světové hráče k jisté změně přístupu, to se projevilo především v částečné změně přístupu SB, naopak MMF stále prosazuje víceméně stejný balík opatření (Chang 2007: 18–20).

Tento text má přispět do stále probíhající diskuse o vztahu mezi otevřeností země a hospodářským rozvojem upozorněním na, v této debatě do značné míry opomíjený, příklad konvergence střední Evropy směrem k vyspělým státům Evropské unie.

3. Vymezení zkoumané oblasti

V době největšího vlivu neoliberalismu na přelomu 80. a 90. let došlo k rozpadu východního bloku a tehdejší centrálně plánované ekonomiky se ocitly před problémem, jak transformovat svá hospodářství. Logickou volbou byla aplikace tehdy převládajícího modelu. Je pravdou, že jednotlivé transformující se ekonomiky se neoliberální ortodoxií řídily do velmi rozdílné míry (Belka 2001, Bokros 2001, Krkoška 1999). Pro náš případ ale není rozhodující, zda se ta která země rozhodla jít cestou šokové terapie nebo gradualismu. Rozhodující je, do jaké míry se tyto země rozhodly zapojit do světového hospodářství a otevřít se tak světu. Je potřeba jasně říci, že země SE se během velmi krátké doby staly jedněmi z nejotevřenějších ekonomik světa a že v nastoleném trendu pokračovaly až do svého vstupu do EU. Co se týká hospodářských reforem jako celku, lze konstatovat, že změny přístupu k zahraničnímu obchodu patřily k nejrozsáhlejším (Griffits a Wall 2004: 630–631).

Než přistoupíme k samotné analýze, je potřeba ujasnit si náš hlavní postulát o otevřenosti hospodářství. Co tedy máme na mysli, když tvrdíme, že země SE byly otevřenými ekonomikami? Otevřenost se podle nás nedá charakterizovat jednou proměnnou, nýbrž je souborem několika jak tvrdých, tak měkkých charakteristik. Mezi tvrdé charakteristiky patří celková míra ochrany domácího trhu pomocí cel a kvót a míra zapojení se do světového hospodářství měřitelná poměrem mezinárodního obchodu k HDP. Mezi měkké charakteristiky patří administrativní a jiné překážky mezinárodního obchodu a ztotožnění se státu s cílem nastolení mezinárodního systému volného obchodu.

O velmi nízké míře celní ochrany zemí SE hovoří například mnohem nižší míra příjmů veřejných rozpočtů z tohoto zdroje, než je typické pro zbytek světa. Co se týká míry zapojení do světového hospodářství, země SE se velmi rychle staly jedněmi z nejvíce integrovaných do světové ekonomiky (Griffiths a Wall 2004). O pozitivním zaměření elit k otázce volného obchodu mluví usilovná snaha o připojení do EU a pokus překonat přechodné období mezi transformací a vstupem do EU vytvořením vlastní zóny volného obchodu – CEFTA. Snižování administrativních překážek zajišťovaly předvstupní evropské dohody (Cihelková 2004: 198–212). Země SE tedy patřily za poměrně krátkou dobu od zahájení transformace mezi nejotevřenější ekonomiky světa.

Nyní blíže k charakteristikám potřebným pro sledování míry konvergence. ČR a další země SE představovaly v období před liberalizací malé a výrazně méně rozvinuté ekonomiky (nižší přidaná hodnota výroby, nekonkurenceschopný průmysl, neodpovídající struktura ekonomiky, nižší kapitálová vybavenost, nižší technologická úroveň, výrazně nižší životní úroveň a koupěschopnost, nižší kvalifikace a horší vzdělanostní struktura, nízký výkon výzkumu a vývoje, zaostalá infrastruktura, neflexibilní trhy). Starší členské státy EU (tj. EU15) zahrnují velké/větší ve všech případech pak vysoce rozvinuté ekonomiky (výrazně silnější ve všech sledovaných aspektech, než byly tzv. nové členské státy a státy SE). Zároveň vytvořily vysoce kompetitivní společný trh kontinentálního rozsahu. Jednotlivé firmy původem ze starších členských států byly pevně etablované, dosáhly úspor z rozsahu a těžily z dalších benefitů obrovského jednotného trhu.

Obě skupiny zemí spolu vytvořily regionální preferenční ujednání na úrovni úplné hospodářské unie. Země střední Evropy nejprve dramaticky liberalizovaly svůj zahraniční obchod mimo EU a následně do ní vstoupily bez významnějších výjimek (alespoň pokud jde o volný pohyb zboží, kapitálu a služeb). Napojily se tak během velmi krátkého období ekonomickými toky na evropský trh a následně – ve středním časového horizontu – se do něj bezezbytku integrovaly. V této souvislosti se logicky vzdaly velké většině nástrojů samostatné zahraniční hospodářské politiky, a to nejen v rámci vlastní EU, ale i pokud jde o celou světovou ekonomiku. Hovořit tak lze o mimořádně rychlé a hluboké integraci relativně zaostalých ekonomik do mnohem větší, etablované ekonomiky vyspělé.

4. Alternativní scénáře

Máme za to, že i přes jistá specifika lze na případ integrace ekonomik SE do EU aplikovat nejjobecnější teoretické postuláty o vývoji v případě kompletní liberalizace skupiny méně rozvinutých zemí do moderní, mnohem větší a vysoce integrované ekonomiky.

V rámci teoretické diskuse hospodářského rozvoje můžeme velmi obecně identifikovat dva modelové scénáře dalšího vývoje. V jejich rámci také blíže specifikujeme, co si pro potřebu tohoto textu představujeme pod pojmy konvergence či divergence ekonomik.

Scénář 1 – Divergence

V důsledku včlenění méně vyspělých ekonomik do relativně liberální a silně integrované ekonomiky mohlo dojít k divergenci. A to pokud jde o oblast ekonomické efektivity, tak o strukturu ekonomiky. V zaostalé ekonomice by probíhaly výroby s nejnižší přidanou hodnotou, náročné na nekvalifikovanou práci, došlo by k dalšímu rozevírání nůžek mezi zeměmi měřeno produkcí na jednoho obyvatele, a tedy nárůstu rozdílu v životní úrovni.

Bylo by možné hovořit o existenci přímé souvislosti mezi rychlejším růstem či pokračování růstu ve vyspělejších ekonomikách a mírou a rychlostí zaostávání slabších ekonomik. Z toho by bylo možné usuzovat na exploataci zaostalé ekonomiky. Tato by konkurovala vysokonákladové ekonomice pouze nízkou cenou práce. Zisky z využití levné práce by proudily do vyspělé ekonomiky, stejně tak výnosy z využití kapitálu proudícího z vyspělé ekonomiky do zaostalé. Zatímco ve vyspělé ekonomice by došlo k přesunu pracovní síly do výroby s vysokou přidanou hodnotou, v zaostalé se ve stejném období zafixuje a posílí tendence k výrobám náročným na nekvalifikovanou práci.

Rozdíly v ekonomické struktuře by dále narostly a zafixovaly se.

V zaostalé zemi by díky lokálnímu využití vysoce návratných kapitálových investic vznikaly ostrůvky prosperity.

Došlo by rovněž k rozsáhlému pohybu pracovníků směrem do vyspělé ekonomiky, který buď narazí na administrativní bariéry, nebo dále posílí tendence k trvalé podrozvinutosti méně vyspělé země.⁶

Scénář 2 – Konvergence

Alternativním scénářem je vývoj, kdy by v důsledku zapojení do integrované a vysoce konkurenční ekonomiky došlo k rychlému sblížení ekonomické a vzdělanostní struktury a životní úrovně a příjmů obyvatelstva.

Vyšší návratnost investic a nižší počáteční cena práce by vedla k získání konkurenční pozice i přes zánik celých segmentů ekonomiky. Ekonomická struktura by se postupně posunula směrem k terciárnímu sektoru a k výrobám s vyšší přidanou hodnotou.

Cena práce a výnos z kapitálu by se sblížil.

Počáteční vyšší využití pracovní síly a vyšší míra investic by spolu s technologickým a know-how transferem vedla k rychlému hospodářskému růstu.

Postupně by se zlepšila infrastruktura i vzdělanostní struktura.

Tendence k přesunu pracovní síly do vysokonákladové ekonomiky by nebyla silná a postupně by dále slábla.

Otázku, zda vývoj v případě integrace zemí SE do integrované, liberální a vysoce konkurenční ekonomiky EU vedl k vývoji, který odpovídá prvnímu nebo druhému scénáři, považujeme za výzkumnou otázku tohoto textu. Konvergence v daném indikátoru znamená přiblížení

země k průměru referenční skupiny v tomto indikátoru. Obecně lze konstatovat konvergenci k ekonomické úrovni zejména tehdy, kdy se sblíží výkonnost (tempo růstu HDP, produktivita práce), životní úroveň (HDP na obyvatele) a struktura ekonomiky (váha sektorů, složení exportů). O částečné konvergenci je možno hovořit v případě, kdy velká většina indikátorů na ni ukazuje, zatímco některý z nich je neprůkazný či nasvědčuje opačnému trendu. Za konvergenci v daném indikátoru u skupiny zemí pak přiblížení všech zkoumaných zemí v daném indikátoru. V odůvodněných případech budeme hovořit o částečné konvergenci (vývoj v některé zemi není průkazný či je odlišný).

Shromážděná data mají za úkol ilustrovat konvergenční či divergenční procesy do té míry, aby bylo možno konstatovat, zda jeden či druhý z uvedených scénářů odpovídá vývoji skupiny zemí SE v souvislosti s jejich integrací do ekonomiky EU.⁷

5. Cíle textu

Integrace střední Evropy do společného trhu EU pojatá jako studium příkladu konvergence České republiky s přihlédnutím k vývoji v Polsku, Maďarsku a Slovensku je podle nás empirickou indicií, která může přispět do obecné diskuse o vztahu mezi integrací méně vyspělé ekonomiky do liberální a silně integrované ekonomiky.

Vycházíme z předpokladu, že země střední Evropy v první polovině 90. let podstoupily ve světě ojedinělou zásadní a dalekosáhlou liberalizaci své zahraničně obchodní politiky, která znamenala od svého počátku intenzivní napojení do liberální, vysoce integrované, mimořádně konkurenční ekonomiky EU. V následujícím období probíhaly změny v ekonomické úrovni a ekonomické struktuře, které se pokusíme ilustrovat na vybraných ukazatelích v další části textu. Zaměříme se na období předvstupní (konec 90. let do roku 2004) a období let po vstupu ekonomik SE do EU (2004–2008). Cílem takovéto ilustrace je odpověď na otázku, zda *vývoj ve skupině zemí SE odpovídal v tomto období spíše scénáři divergenčnímu či scénáři konvergenčnímu*. To je rovněž základní výzkumnou otázkou. Zkoumání podoby, průběhu ani vlastní míry konvergence není hlavním cílem tohoto textu. Tím je právě příspěvek do diskuse o *vztahu mezi liberalizací ekonomiky méně vyspělé země* (odstranění překážek pohybu zboží a výrobních faktorů, deregulace a integrace do mezinárodní/světové ekonomiky) a *hospodářským rozvojem* (růstem výkonnosti ekonomiky a životní úrovně).

Hodláme tak testovat teoretický předpoklad, že existuje souvislost mezi integrací méně rozvinuté země (zemí) do světové/mezinárodní ekonomiky a hospodářským rozvojem. Indikátorem takového rozvoje v důsledku liberalizace a integrace ekonomiky je konvergence ekonomické struktury a životní úrovně. Na příkladu zemí střední Evropy a jejich integrace do EU tak chceme prověřit teoretický předpoklad, že v přímé souvislosti jejich zapojení do společného trhu EU (jako ekonomiky charakteristické mimořádným propojením a mírou konkurenčního prostředí mezi národními ekonomikami) dojde k rozvoji (viz scénář 2). Naopak předpokládáme, že nedojde k vývoji, který by nasvědčoval divergenci (tj. scénář 1). Liberální a integrovanou mezinárodní/světovou ekonomiku tak v souladu s předpoklady liberálního paradigmatu v mezinárodní politické ekonomii (Gilpin 1987) považujeme za příležitost pro hospodářský růst a rozvoj.

Je třeba zdůraznit, že si uvědomujeme význam vnitřních podmínek pro nastartování hospodářského rozvoje. Tyto podmínky (ochrana majetkových práv, politická stabilita, efektivní státní správa, základní infrastruktura, akceptovatelná úroveň lidského kapitálu atd.), které je třeba naplnit pro plné využití příležitostí mezinárodní/světové ekonomiky (a potenciálně pro nastartování konvergence), mohou být v konečném důsledku rozhodující. Netvrdíme – a ani případné potvrzení našich předpokladů o konvergenčním scénáři v souvislosti s integrací SE do EU takový závěr neospravedlňuje – že rychlá liberalizace vnější hospodářské politiky povede vždy a bez dalšího ke konvergenčnímu vývoji. Tato problematika je velmi komplexní a mimořádně významná, ale není ve své podstatě předmětem tohoto textu. V našem případě zkoumáme, zda zapojení konkrétní skupiny méně rozvinutých zemí do integrované a konkurenční mezinárodní ekonomiky vedlo ke konvergenci či divergenci. S liberálním a integrovaným společným trhem (mezinárodní ekonomika) pracujeme jako s „vnější podmínkou“ hospodářského rozvoje. Naším cílem je tedy zkoumat tvrzení, že v případě zemí SE nepředstavovala ani mimořádně konkurenční, integrovaná a liberalizovaná ekonomika EU překážku konvergenčnímu vývoji. V takovém případě lze diskutovat o zobecnění závěru na tvrzení, že už při takové úrovni naplnění vnitřních/domácích podmínek rozvoje (dosažená úroveň politické stability, ochrany práv, lidského kapitálu...), které dosahovaly země SE před liberalizací, může dojít a došlo v souvislosti s rychlou liberalizací k ekonomické konvergenci. Takový závěr by byl (i bez ohledu na otázku vnitřních podmínek růstu a rozvoje) v zásadním rozporu s tvrzeními v rámci neomarxistické kritiky liberálních režimů ve světové ekonomice. A to, že integrovaná a konkurenční liberální mezinárodní/světová ekonomika představuje zásadní překážku hospodářského rozvoje méně rozvinutých zemí – že zapojení méně rozvinuté země povede k negativnímu vývoji, zformování nevhodné ekonomické struktury a přinejlepším k jejímu závislému růstu. V žádném případě pak k rozvoji vnímaného jako zvýšení životní úrovně v celé společnosti či posunu po technologickém žebříčku, zvýšení kapitálové vybavenosti, zejména pokud jde o tzv. lidský kapitál. Noemarxistické přístupy naopak tvrdí, že zaostalost, podrozvinutost a ekonomická závislost méně rozvinutých zemí je do značné míry důsledkem právě přirozené logiky fungování liberální ekonomiky. Jejich rozvoj proto v zásadě není možný hospodářskou liberalizací a zapojením do světové ekonomiky. Nastavení systému a historický a mocenský kontext jeho vzniku a existence činí úpravu vnitřních podmínek méně rozvinutých států nepravděpodobnou – jejich kvalitativní zlepšení v souvislosti s napojením do mezinárodní ekonomiky je prakticky vyloučeno. Pro hospodářský rozvoj méně rozvinutých zemí je tak dle neomarxistické perspektivy nezbytné provést reformu liberální mezinárodní/světové ekonomiky. Právě na falzifikaci predikcí těchto kritických teorií o vztahu mezi komplexním hospodářským rozvojem a zapojením méně rozvinutých zemí do integrované a konkurenční mezinárodní (světové ekonomiky) míří tento text. V případě, že se ukáže, že průběh a důsledky napojení méně rozvinutých zemí (SE) do liberální, integrované a silně konkurenční ekonomiky (společný trh EU) povede ke konvergenčnímu scénáři (scénář 2), bude alespoň ta část tvrzení kritických teorií, které hovoří o liberální integrované ekonomice jako o překážce růstu (či dokonce zdroji zaostalosti), falzifikována.

6. Sledované faktory (indikátory)

V rámci této studie vybíráme jednotlivé dimenze konvergence, které se pokusíme podložit vybranými (ilustrativními) empirickými daty.

Budeme se zabývat růstem HDP⁸ a jeho tempem. Pokusíme se identifikovat příčiny případného rychlého růstu HDP, jako je vyšší produktivita práce, vyšší úroveň kapitálových investic, technologický a know-how transfer (patrný například ze změny struktury a kvality exportu, i když pouze zprostředkovaně). Důkazem konvergenční tendence bude rychlejší růst HDP než v případě EU jako celku.

S tím pochopitelně velmi úzce souvisí otázka růstu životní úrovně sledovaná na příkladu růstu HDP na hlavu, růst mezd a příjmů obyvatel a rovnoměrnosti a vyváženosti růstu (např. rychlý rozvoj všech regionů a ekonomických segmentů). Konvergenci hodláme sledovat rovněž v oblasti sbližování struktury ekonomiky zemí SE a EU (změny v podílu primárního, sekundárního a terciárního sektoru na tvorbě HDP, nárůst podílu technologicky náročných výrob atd.). Na naplnění konvergenčního scénáře lze usuzovat rovněž ze zvyšování konkurenceschopnosti⁹ ekonomik SE (např. aktivní obchodní bilance se zaměřením na sektor vysoce a středně technologicky náročných výrob a jejich posilování na úkor málo technologicky náročných, nebo příspěvek k získávání tržních podílů EU na společném i světovém trhu). Poslední vybranou dimenzí je posilování aktivit výzkumu a vývoje, podpora základnímu výzkumu a růst úrovně lidského kapitálu (rychlejší růst počtu osob s terciárním vzděláním i výdajů na vzdělání atd.).

7. Konvergence ČR a zemí střední Evropy k ekonomické úrovni EU

V rámci jednotlivých přehledů a srovnání budeme srovnávat ekonomiku ČR s EU a dalšími zeměmi střední Evropy: Polskem, Slovenskem a Maďarskem. Do seznamu sledovaných zemí zařazujeme v řadě případů také Německo, jelikož se jedná jednak o největší evropskou ekonomiku a zároveň o ekonomiku, s níž má ČR největší obchodní výměnu a jejíž vývoj ČR velmi ovlivňuje. Jde o příklad „staré“ členské země a ekonomiku, která sdílí s ČR některé charakteristiky, zejména pokud jde o ekonomickou strukturu (vysoký podíl sekundárního sektoru na HDP a zaměstnanosti) či specializaci v zahraničním obchodě (významný podíl strojírenských výrobků a dopravních prostředků ve struktuře exportu).

Srovnání s USA, které v řadě případů rovněž nabízíme, má za cíl doplnit kontext světové ekonomiky. Srovnání s největší světovou národní ekonomikou umožňuje hodnotit některé vývojové trendy evropské ekonomiky. Spojené státy jsou zároveň důležitým referenčním rámcem vzhledem k tzv. lisabonskému reformnímu procesu. Obecně platí, že sledované období je obdobím, kdy EU neoslabuje svou pozici ve většině indikátorů vůči USA. Naopak lze říct, že konkurenceschopnost evropské ekonomiky (viz objem exportu a světové tržní podíly) na rozdíl od americké neoslabuje ve prospěch rychle se rozvíjejících trhů (Čína, Indie, jihovýchodní Asie, země Latinské Ameriky).

7.1 Pozice zemí střední Evropy z hlediska podmínek pro konvergenci a hospodářský rozvoj

Země SE na začátku startu do systému – integrace do ekonomiky EU měly řadu výhodných charakteristik. Životní úroveň měřená HDP na obyvatele odpovídala vyspělejším rozvojovým zemím.

Tabulka 1: HDP na obyvatele v roce 1991 (v mezinárodních dolarech 1990) – vybrané země

Země střední Evropy

ČR	Slovensko	Maďarsko	Polsko
7 863	6 607	5 701	4 739

Vybrané rozvojové země

Argentina	Mexiko	Uruguay	Venezuela	Thajsko	Malajsie	Írán	Sýrie	Turecko	Tunisko
7 066	6 230	6 614	8 965	4 984	5 446	3 844	5 789	5 389	3 402

Vybrané post-sovětské země¹⁰

Bělorusko	Moldavsko	Ukrajina	Rusko	Gruzie	Arménie	Kazachstán
7 058	5 125	5 461	7 361	5 969	5 005	6 448

Vybrané vyspělé tržní ekonomiky

Francie	Německo	Itálie	Británie	Kanada	Spojené státy	Japonsko
18 165	16 604	16 538	16 096	18 353	22 921	19 442

Zdroj: Maddison 2006

Mezi nejvýznamnější výhody patřila nízká míra chudoby a vysoká míra ekonomické rovnosti, vysoká míra industrializace a solidní infrastruktura, zakořeněná idea národního státu, zkušenost s politickou stabilitou a relativně efektivní byrokratický systém státní správy. Velmi významnou roli hrála také solidní úroveň vzdělání a tréninku.

Mezi nejvýznamnější nevýhody zemí SE patřilo příkazové hospodářství a izolace od světové ekonomiky (extrémně regulovaný mezinárodní obchod za využití státních monopolů a nesměnitelné měny). Mimořádně striktně regulovaná podniková sféra fungovala naprosto odlišně od logiky tržního hospodářství (podněty k maximalizaci vstupů a minimalizaci výstupů). Deformovány byly vlastnické vztahy, pro zapojení do světové ekonomiky byla nevhodná ekonomická struktura. Dlouhodobá zkušenost se subvencemi a dotacemi, deformovanými cenami byla taktéž nevýhodou. V okamžiku zahájení liberalizace nelze hovořit v zemích SE o vysoké míře politické stability či vysoké efektivitě vládnutí. Ve stejném období byly prováděny obrovské majetkové přesuny a země procházely dalekosáhlými společenskými změnami. Konkurenční schopnost firem byla v okamžiku liberalizace minimální a konfrontace s konkurencí na evropském a světovém trhu znamenala eliminaci celých výrobních odvětví.

7.2 Ekonomická výkonnost a životní úroveň, regionální rozdíly

Srovnání hrubého domácího produktu na obyvatele při použití indexu (EU = 100 %) umožňuje velice přehledně porovnat hospodářskou výkonnost a její dynamiku u jednotlivých zemí. Zároveň je základním indikátorem životní úrovně obyvatel. Následující srovnání umožňuje porovnat životní úroveň obyvatel bez ohledu na rozdílné cenové hladiny v jednotlivých zemích (parita kupní síly).

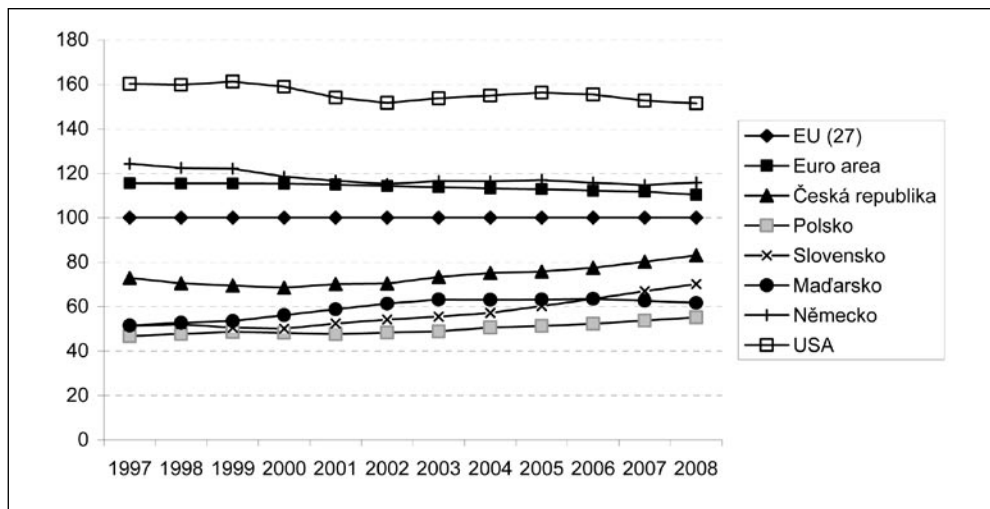
Z příložené tabulky je patrné, že Česká republika postupně posilovala vzhledem k úrovni EU27, a to zejména ke konci sledovaného období. Trend přibližování se průměru EU27 je zřejmý, avšak krize roku 1997 znamenala dočasné vzdálení se průměru EU27, a to až na úroveň 68,5%. Od začátku nového tisíciletí však dochází k hospodářskému oživení, které znamená postupný růst až na 83 % průměru EU27 v roce 2008. Zejména období po roce 2004 znamená velikou dynamiku přibližování se úrovni EU. Podobná tendence je patrná i u ostatních zemí středoevropského regionu. Z toho lze usuzovat na systematickou tendenci těchto zemí konvergovat k EU. Spolu s výrazným nárůstem dynamiky přibližování po roce 2004, tedy po formálním vstupu zemí do EU, se jedná o indicii o existenci (mimo jiné) externích faktorů stimulačních rychlé přibližování k úrovni EU. Přestože růst jednotlivých zemí střední Evropy není lineární, lze pozorovat podobné tendence. Jsou jimi existence oslabení konvergenčních trendů na konci 90. let a následně výrazné zrychlení tempa přibližování. V případě Německa se pak v tomto období jedná o vytrvalé a postupné oslabování z hodnoty 124,3 % průměru EU27 na 115,8 % v roce 2008. Velice rychlý růst dosahuje ČR a další země střední Evropy v období, kdy EU jako celek spíše stahuje náskok USA v tomto ukazateli. Nejedná se tedy o dohánění zpomalující EU, ale o dohánění úrovně EU v době, kdy tato spíše udržuje či mírně vylepšuje svou pozici v globální ekonomice na rozdíl od USA a Japonska.

Tabulka 2: Hrubý domácí produkt, PPS, EU27 = 100

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
EU (27)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Euro area	115,5	115,4	115,4	115,3	114,9	114,3	113,7	113,2	112,8	112,2	111,7	110,3
ČR	72,9	70,5	69,5	68,5	70,2	70,4	73,4	75,1	75,8	77,4	80,2	83,0
Polsko	46,8	47,8	48,6	48,2	47,6	48,3	48,9	50,6	51,3	52,3	53,7	55,1
Slovensko	51,3	52,1	50,5	50,1	52,4	54,1	55,5	57,1	60,2	63,5	67,0	70,2
Maďarsko	51,5	52,7	53,5	56,1	58,8	61,3	63,2	63,1	63,2	63,5	62,6	61,6
Německo	124,3	122,4	122,1	118,5	116,6	115,2	116,5	116,4	116,9	115,7	114,7	115,8
USA	160,3	159,8	161,2	158,9	154,1	151,7	153,7	155,0	156,3	155,4	152,7	151,4

Zdroj: Eurostat (k 1. 4. 2009)

Pokud výše uvedené srovnání poskytovalo představu o ekonomické a životní úrovni v jednotlivých zemích a o dynamice těchto změn, podobnou informaci můžeme získat z porovnání tempa růstu reálného HDP ve stejné skupině zemí v letech 1999 až 2008. Evropská unie jako celek (EU27) v tomto období zaznamenávala střídání solidního tempa hospodářského růstu

Graf 1: Hrubý domácí produkt PPS, EU27 = 100

Zdroj: Eurostat (k 1. 4. 2009)

v letech 1999–2000 a 2006–2007 s pomalým tempem růstu. Zde se projevila krize roku 2001 a je pravděpodobné, že mnohem větší oslabení dynamiky bude platit pro roky 2009 a 2010. Obecně lze říct, že tempo růstu eurozóny bylo ještě nižší. Naopak o jasně rychlejším tempu růstu ekonomiky USA, které bylo realitou po velkou většinu 90. let, již nelze hovořit. V tomto, z dlouhodobého hlediska, spíše průměrném období jsme byli svědky velmi rychlého hospodářského růstu v ČR a dalších zemích střední Evropy. Jednotlivé země zaznamenaly dílčí hospodářské krize, ale zejména v druhé polovině období zaznamenávaly vysoká a dokonce mimořádně vysoká tempa hospodářského růstu. V případě Maďarska se jednalo o poměrně stabilní rychlý růst nad úrovní 4% ročně. V současné době se však tato země ocitla v hluboké krizi, která má svůj původ ještě před vypuknutím krize globální.¹¹ Ostatní země regionu zaznamenávaly růst nad 6%. V případě Slovenska v roce 2007 dokonce růst produktu dosáhl dvouciferné hodnoty. Česká republika po odeznění krize roku 1997 se postupně dostala až výrazně nad 6% a toto tempo si dokázala udržet až do roku 2008, kdy došlo ke zpomalení zřejmě v důsledku nárazu na potenciál ekonomiky. Velkým zklamáním byl růst největší evropské ekonomiky. Německo dosahovalo výrazně nižších temp růstu, v roce 2003 byl tento údaj dokonce záporný. Ani oživení let 2005–2007 neznamenovalo růst vyšší než (solidní) 3%.

Zajímavý může být pohled na jednotlivé regiony České republiky. Je smysluplné se ptát, zda příležitosti vyplývající ze vstupu ČR do EU a z jemu předcházejícího, resp. následného ekonomického vývoje (tedy přibližování se průměrné úrovni EU) těžily všechny regiony ČR. Na tuto otázku můžeme odpovědět kladně. Ekonomická úroveň měřená HDP na obyvatele a rok v PPS se skutečně zvyšovala ve všech regionech velikosti NUTS 2. Z využitých dat navíc není zřejmé, že by docházelo k nárůstu regionálních rozdílů mezi jednotlivými částmi ČR. Tempo růstu mezi srovnatelnými roky 2004 a 2006 (oba ukazatele ku EU27) je dokonce vyšší v regionech, jako je Moravskoslezsko či Střední Čechy, než v regionu hlavního

města Prahy. Právě region Praha přitom překonal již několik let před vstupem hranici 125% úrovně průměru EU a od roku 2002 byl veden mezi desítkou regionů s nejvyšší hodnotou tohoto ukazatele.

Tabulka 3: Růst reálného HDP

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
EU (27)	3,0	3,9	2,0	1,2	1,3	2,5	2,0	3,1	2,9	0,9
Euro area	2,9	3,9	1,9	0,9	0,8	2,1	1,7	2,9	2,6	0,8
ČR	1,3	3,6	2,5	1,9	3,6	4,5	6,3	6,8	6,0	4,4
Polsko	4,5	4,3	1,2	1,4	3,9	5,3	3,6	6,2	6,6	4,8
Slovensko	0,0	1,4	3,4	4,8	4,7	5,2	6,5	8,5	10,4	6,4
Maďarsko	4,2	5,2	4,1	4,1	4,2	4,8	4,0	4,1	1,1	0,5
Německo	2,0	3,2	1,2	0,0	-0,2	1,2	0,8	3,0	2,5	1,3
USA	4,4	3,7	0,8	1,6	2,5	3,6	2,9	2,8	2,0	1,1

Zdroj: Eurostat (k 1. 4. 2009)

Tabulka 4: HDP na obyvatele v PPS (EU27 = 100)

	2002 (EU25)	2004 (EU27)	2006 (EU27)
ČR	66,17	75,2	77,4
Praha	147,24	157,1	162,3
Střední Čechy	54,35	69,9	73,0
Jihozápad	60,41	69,6	71,2
Severozápad	53,29	60,7	61,1
Severovýchod	55,59	63,7	64,7
Jihovýchod	58,17	67,4	69,3
Střední Morava	52,03	59,8	60,1
Moravskoslezsko	55,29	61,1	64,6

Zdroj: Eurostat (k 1. 4. 2009)

7.3 Vývoj produktivity práce a míry investic, zaměstnanost

Významným prvkem konvergence České republiky k EU, který je zároveň i jednou z jejích příčin, je růst produktivity práce na zaměstnance. Z dat, která měří tuto veličinu podle produktu na zaměstnance ve srovnání k průměrné úrovni EU (EU27 = 100), je přibližování ČR průměru EU jasně patrné. Ve sledovaném období od roku 1997 do roku 2008 produktivita práce v ČR neustále rostla s výjimkou roku 2002. Z hodnoty 60,4 v roce 1997 takto vystoupala až na hodnotu 74,1 v roce 2008. Podobný trend je jasně patrný rovněž u ostatních zemí střední Evropy, kdy Slovensko a Polsko dosáhlo ještě výraznějšího nárůstu vůči průměru EU. Stejný ukazatel pro eurozónu ve stejném období proti průměru EU27 stále klesal, a to z hodnoty

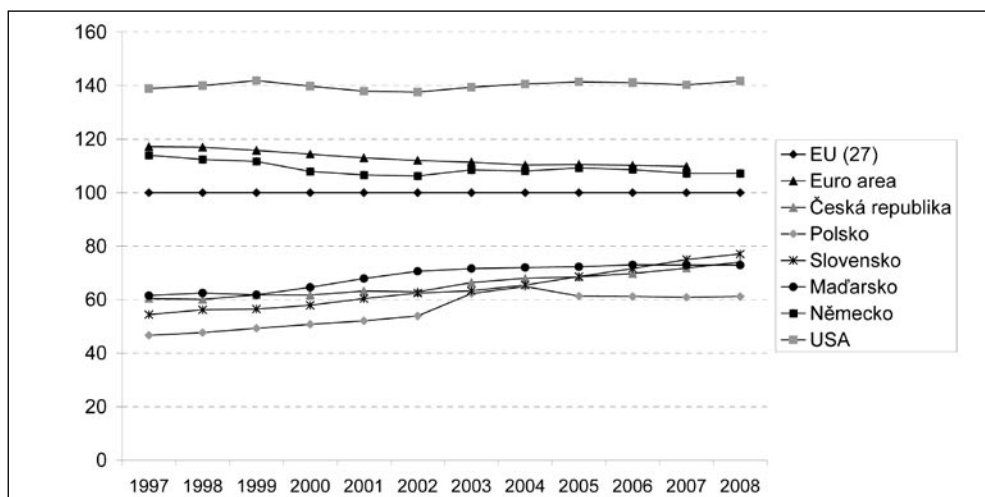
117,2 v roce 1997 na 109,8 v roce 2007. Konvergence je dále zřejmá také z poklesu německého ukazatele ze 114,0 v roce 1997 na 107,2 v roce 2008. Jako indikátor vývoje vnějšího (globálního) ekonomického prostředí potom využíváme ukazatel pro USA, kde se v tomto období produktivita práce nemění nijak výrazně, patrné bylo zvýšení produktivity v období po krizi roku 2001 na současnou úroveň 141,8 průměru EU.

Tabulka 5: Produktivita práce na zaměstnance (HDP v PPS na zaměstnance) (EU27 = 100)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
EU (27)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Euro area	117,2	117,0	115,8	114,4	113,0	112,0	111,4	110,3	110,5	110,2	109,8	-
ČR	60,4	60,1	61,8	61,7	63,2	62,9	66,4	68,0	68,5	69,8	71,8	74,1
Polsko	46,7	47,7	49,3	50,8	52,1	53,9	62,3	64,9	61,3	61,2	60,9	61,2
Slovensko	54,4	56,2	56,5	57,9	60,4	62,5	63,3	65,5	68,6	71,6	75,0	77,1
Maďarsko	61,5	62,5	61,8	64,6	67,9	70,6	71,6	72,0	72,3	73,0	72,9	72,9
Německo	114,0	112,4	111,7	107,9	106,6	106,2	108,5	108,1	109,2	108,6	107,2	107,2
USA	138,9	140,0	141,9	139,8	137,9	137,6	139,4	140,6	141,4	141,1	140,3	141,8

Zdroj: Eurostat (k 1. 4. 2009)

Graf 2: Produktivita práce na zaměstnance (HDP v PPS na zaměstnance) (EU27 = 100)

Zdroj: Eurostat (k 1. 4. 2009)

Dalším indikátorem sblížení ekonomik nových členských států a průměru EU je míra celkových investic (jako procentuálního podílu na HDP). Jedná se také o jednu z příčin přiblížení méně výkonných ekonomik nových členských zemí původním členům EU. Z uvedených dat vyplývá, že míra celkových investic České republiky a Slovenska jako podílu na

HDP je po celé sledované období výrazně nad úrovní průměru EU. U ostatních vybraných středoevropských zemí lze pozorovat vyšší než průměrnou míru v prvním období a následné přiblížení průměrným hodnotám. Jiná je situace v Německu, které za průměrnou mírou po celé období s výjimkou let 1999 a 2000 zaostává.

Tabulka 6: Celkové investice jako % HDP

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
EU (27)	20,4	20,6	20,2	19,6	19,4	19,6	20,0	20,7	21,3	21,1
ČR	27,0	28,0	28,0	27,5	26,7	25,8	24,9	24,6	24,3	24,2
Polsko	24,4	23,7	20,7	18,7	18,2	18,1	18,2	19,7	21,6	22,0
Maďarsko	23,9	23,0	23,0	23,0	22,0	22,5	23,5	21,6	21,0	20,2
Slovensko	29,5	25,8	28,6	27,4	24,8	24,0	26,5	26,5	26,1	25,9
Německo	21,3	21,5	20,0	18,3	17,9	17,5	17,4	18,2	18,7	19,2

Zdroj: Eurostat (k 1. 4. 2009)

Obrázek o dynamice v rámci investiční aktivity v EU a ČR si můžeme udělat z ukazatele sledujícího tvorbu fixního kapitálu. Z uvedených dat je patrné, že ČR trvale zvyšuje tempo tvorby fixního kapitálu. Dynamika je při tom výrazně vyšší, než by odpovídalo průměru EU. V kontrastu k vývoji v ČR (ale i celé EU) není z této statistiky patrné výrazné zvyšování tempa nárůstu fixního kapitálu v Německu, v USA v tomto období tempo tvorby fixního kapitálu stagnuje.

Tabulka 7: Tvorba fixního kapitálu (investice) (mil. EUR)

	1999	2004	2008
EU (27)	1.749.629 66% roku 2008	2.078.157 78% roku 2008	2.644.520 100%
ČR	15.244 41%	22.802 62%	36.992 100%
Polsko	38.430 48%	36.926 46%	79.410 100%
Německo	428.420 89%	387.020 80%	478.670 100%
USA	1.731.657 101%	1.770.882 102%	1.724.572 100%

Zdroj: Eurostat (k 1. 4. 2009)

Rychlý hospodářský růst České republiky v posledních letech a v jeho důsledku přibližování se ekonomické úrovni průměru EU byl kromě jiného nepochybně způsoben také vyšším využitím pracovní síly jako výrobního faktoru. Již jsme se zmínili o relativně rychlém růstu efektivity využití pracovní síly, z následujícího přehledu je zřejmé i vyšší kvantitativní využití práce, a to zejména v posledních letech velmi rychlého hospodářského růstu. Od roku 2001 je nezaměstnanost v ČR nižší než průměrná nezaměstnanost v EU (27). V posledních letech je

pak výrazně nižší, a to i přesto, že nezaměstnanost ztelně klesá v celé EU. Snižování míry nezaměstnanosti, a to velice výrazně, lze pozorovat i v dalších středoevropských zemích, zde však z velmi vysokých výchozích hodnot. Výjimku tvoří Maďarsko, ve kterém míra nezaměstnanosti osciluje kolem relativně nižších hodnot. Německá míra nezaměstnanosti se v posledních letech vrátila na průměr EU, když z relativně nižších hodnot v prvních letech sledovaného období vzrostla v letech 2003–2006. Spojené státy mají několik posledních desetiletí tradičně nižší úroveň nezaměstnanosti než EU.

Tabulka 8: Nezaměstnanost (%)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
EU (27)	8,7	8,5	8,9	9,0	9,0	8,9	8,2	7,1	7,0
ČR	8,7	8,0	7,3	7,8	8,3	7,9	7,2	5,3	4,4
Polsko	16,1	18,3	20,0	19,7	19,0	17,8	13,9	9,6	7,1
Slovensko	18,8	19,3	18,7	17,6	18,2	16,3	13,4	11,1	9,5
Maďarsko	6,4	5,7	5,8	5,9	6,1	7,2	7,5	7,4	7,8
Německo	7,5	7,6	8,4	9,3	9,8	10,7	9,8	8,4	7,3
USA	4,0	4,8	5,8	6,0	5,5	5,1	4,6	4,6	5,8

Zdroj: Eurostat (k 1. 4. 2009)

Relativně rychlému tempu růstu produktivity práce v České republice odpovídá také rychlý růst ceny práce, který se pak projevuje ve vyšší koupěschopnosti obyvatelstva a je rovněž důsledkem i dalším stimulem pro zvyšování produktu ekonomice. Z indexu vývoje ceny práce ve vybraných obdobích je zřejmé, že růst ceny práce v ČR je výrazně rychlejší než v EU (27) a v Německu.

Tabulka 9: Index ceny práce (2000=100) (WDA) (% změna)

	Q1-2006	Q1-2007	Q1-2008	Q4-2008
EU (27)	111,4	114,2	118,3	135,0
ČR	137,1	148,9	165,8	185,6
Německo	102,9	103,1	105,0	125,5

Zdroj: Eurostat (k 1. 4. 2009)

7.4 Vývoj ekonomické struktury

Zatímco v předchozích částech jsme se věnovali základním indikátorům dokládajícím přibližování úrovně ekonomické výkonnosti a životní úrovně průměru EU a dynamice těchto změn, nyní se podíváme na vybrané indikátory přibližování se struktury české ekonomiky struktuře ekonomiky EU. Vycházíme z předpokladu, že toto sladování ekonomických struktur, které je do určité míry patrné z výběru dat, který prezentujeme, je výsledkem jak vnitřní transfor-

mace českého hospodářství, tak důsledkem postupného napojování českého hospodářství do ekonomického prostoru EU. I z uvedených dat vyplývá, že si ČR uchovává řadu specifických charakteristik v rámci své ekonomiky, to však do různé míry platí o všech členských zemích EU.

Prvním z vybraných indikátorů, z nichž chceme usuzovat na míru podobnosti a potenciálně míru sblížení ekonomiky ČR a EU, je význam zemědělství pro jednotlivé ekonomiky. Obecným trendem ve sledovaném období je postupné oslabování již tak relativně malého podílu produktu, který připadá právě na zemědělství. Lze konstatovat, že tempo snižování podílu zemědělského sektoru na HDP je v ČR ještě vyšší, než jak je tomu v EU (27) jako celku. Snižování probíhá z relativně vyšší hodnoty (4,2 % v roce 1997) na hodnotu, která se blíží průměru EU (2,3 % v roce 2008). Podobný trend významného snižování podílu primárního sektoru na HDP je pozorovatelný u ostatních středoevropských zemí. K dalšímu snižování podílu, ovšem z velice nízkých hodnot, dochází i v Německu. Srovnání s USA je v tomto případě ilustrací významu zemědělské produkce pro vyspělé ekonomiky ve světě.

Tabulka 10: Podíl HDP – zemědělství, lov a rybářství (%)

	1997	2004	2008
EU (27)	2,8	2,2	1,8
Euro area	2,7	2,2	1,8
ČR	4,2	3,3	2,3
Polsko	6,6	5,1	4,5
Slovensko	5,3	4,1	3,4
Maďarsko	5,9	4,8	4,5
Německo	1,3	1,1	0,9
USA	1,2	1,3	1,3

Zdroj: Eurostat (k 1. 4. 2009)

Podíl průmyslové výroby na produktu je pro českou ekonomiku velmi důležitým ukazatelem, ČR totiž v tomto ohledu patří mezi vůbec nejprůmyslovější státy na světě. Na základě uvedených dat můžeme konstatovat, že úroveň podílu průmyslu na HDP se ve sledovaném období v případě ČR nezměnila a pohybuje se mezi 32–33 %. Z vybraných dat je rovněž zřejmé, že tato hodnota je mimořádně vysoká a je výrazně vyšší, než kolik činí průměr EU (27). V EU jako celku se podíl průmyslu na HDP spíše snižuje. Můžeme hovořit o specializaci ekonomik. Německá ekonomika se rovněž pohybuje významně nad průměrem EU a význam průmyslu pro jeho hospodářství neoslabuje. Spojené státy jsou uvedeny jako příklad vyspělé ekonomiky mimo EU, která je zaměřena poměrně výrazně na sektor služeb.

Z následujícího přehledu je dobře patrné, že růst přidané hodnoty ve zpracovatelském průmyslu byl v období let 2000–2006 v ČR velmi rychlý a výrazně překonal dynamiku nárůstu, který bylo možné sledovat v EU či Německu, které představuje největší a zároveň výrazně průmyslovou ekonomiku EU. Počet pracovníků zaměstnaných ve zpracovatelském průmyslu se přitom v tomto období v EU jako celku ani v jednotlivých členských zemích významně nezměnil.

Tabulka 11: Podíl HDP – průmysl včetně energetiky (%)

	1997	2004	2008
EU (27)	23,3	20,4	19,9
Euro area	22,9	20,5	20,0
ČR	33,0	32,1	32,6
Polsko	26,1	25,2	23,2
Slovensko	28,0	30,3	28,1
Maďarsko	28,1	25,4	24,7
Německo	25,1	25,1	25,9
USA	19,9	17,0	19,0

Zdroj: Eurostat (k 1. 4. 2009)

Tabulka 12: Přidaná hodnota ve zpracovatelském průmyslu (průmysl) (mil. EUR)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
EU (25), od 2005 EU (27)	1.535.827 90%	1.534.728 90%	1.528.982 89%	1.528.755 89%	1.594.292 93%	1.629.920 95%	1.711.786 100%
ČR	13.391 50%	14.902 56%	17.962 68%	18.800 71%	21.151 80%	22.565 85%	26.490 100%
Německo	405.409 88%	412.387 90%	401.497 87%	411.789 90%	426.680 93%	429.471 93%	459.393 100%

Zdroj: Eurostat (k 1. 4. 2009)

Na základě výše zmíněného lze konstatovat, že v České republice, stejně jako v ostatních středoevropských zemích, došlo v ekonomické struktuře především k posílení sektoru služeb, co se podílu na HDP zemí týče, a to na úkor zemědělského sektoru (ve všech zemích) a do určité míry na úkor průmyslové výroby (v Maďarsku a Polsku). Česká republika zůstává výrazně průmyslově orientovanou ekonomikou, což se projevuje zejména v oblasti mezinárodně obchodovaných sektorů ekonomiky.

Pokud jde o samotný sektor služeb, lze konstatovat, že mezi jeho segmenty nedošlo ve sledovaném období k výrazným změnám co do významu jednotlivých odvětví. Částečnou výjimku tvoří dynamický sektor obchodu a finančních služeb, kde je v rámci EU (27) patrné posilování významu tohoto segmentu, a to z 24,9% podílu na HDP v roce 1997 na 28,2% v roce 2008. V České republice a ostatních středoevropských nových členských zemích je rovněž patrný trend takového posilování, ale obecně z výrazně nižší počáteční úrovně. Ještě vyšší podíl na HDP toto odvětví představuje pro americkou ekonomiku, pro všechny země ovšem platí, že právě tato část ekonomiky byla a je současnou světovou finanční krizí zasažena nejvíce, což se v číslech za další roky nepochybně výrazně projeví.

7.5 Zahraniční obchod, pozice v mezinárodním obchodě a její vývoj

V této části práce se chceme zaměřit na postavení České republiky v mezinárodním obchodě. Mezinárodní obchod je kanál, kterým je ovlivňována ekonomická struktura země, když konkurenceschopné podniky získávají přístup na další trhy a dosahují příjmů, které jim umožňují alokovat další zdroje do produkce v dané oblasti. Mezinárodní obchod prostřednictvím mezinárodní konkurence vede k opouštění nekonkurenceschopných odvětví domácími firmami a k přesunu uvolněných výrobních faktorů jinam. Mnohé ukazatele uvedené v této části se zaměřují na období před členstvím ČR v EU, ze kterého jsou patrné zásadní změny v charakteru a struktuře zahraničního obchodu ČR, které jsou důsledkem i příčinou změn v ekonomice ČR, které vedou k jejímu výkonnostnímu přibližování k úrovni EU (a to i v důsledku úspěšné specializace) a ke sblížování s ekonomickou strukturou EU (kdy jde naopak o sladování ekonomik směrem ke společným charakteristikám).

První problém, na který se zaměříme, je otázka postupného otevírání se mezinárodnímu obchodu, které proběhlo v důsledku liberalizace zahraničního obchodu ve všech nových členských zemích, a to do značné míry ještě před jejich vstupem do EU. Na tento proces progresivního napojování se na mezinárodní obchod se podíváme prostřednictvím sledování vývoje specializace EU a jednotlivých členských států v mezinárodním obchodě. Rozdílné tempo procesu specializace ve dvou vybraných ukazatelích (hodnotový segment exportu a technologická úroveň exportu) nasvědčuje také v této souvislosti významným konvergenčním trendům.

Pokud jde o ekonomiku EU, její obchodní bilanci (příspěvek určitého odvětví k celkové obchodní bilanci)¹² dominuje průmysl. Kladný příspěvek průmyslového sektoru k celkové bilanci osciluje kolem vysokých hodnot a nemá tendenci klesat. Služby jako celek se drží na vyrovnané bilanci. Výrazně v deficitu je pak podle očekávání primární sektor a má tendenci nadále klesat.

Pokud máme tuto strukturu porovnat s Českou republikou, musíme konstatovat, že výrazně konkurenceschopná (představuje výrazný kladný příspěvek k obchodní bilanci) je průmyslová výroba, která dále zvyšuje svou konkurenční schopnost. Služby, pokud jde o jejich podíl na obchodě, výrazně oslabují (nevýrazně v oblasti cestovního ruchu). V oblasti surovin a primárních produktů dominují dovozy. Struktura zahraničního obchodu ČR se tak podobá struktuře průmyslovějších států EU s tím, že význam exportu průmyslových produktů je vyšší a význam některých služeb (typicky finančnictví) je nižší.

Zajímavý obrázek nabízí pohled na strukturu exportů jednotlivých zemí EU a samotné EU, pokud jde o zastoupení různých hodnotových segmentů v rámci exportů, a jejich změna v čase. Podobné srovnání následně představíme pro exporty dělené dle jejich technologické úrovně. Data, která jsou k dispozici, zachycují období let 1995–2005 a z velké části tak odrážejí vývoj v čase od liberalizace zahraničního obchodu nových členských zemí do dokončení jejich integrace do EU.

Z uvedených dat je zřejmé, že se ekonomika EU specializuje na horní segment a v dekadě 1995–2005 význam tohoto segmentu exportu dále posílil. Jde pochopitelně o oblast, ve které nemusí EU ztrácet globální tržní podíly ani v konkurenci nově nastupujících ekonomik. Pro Českou republiku platí, že horní segment má v exportu menší význam a struktura exportů je mnohem vyváženější. Důležité však je, že během období (1995–2005) došlo k výraznému přeskupení v rámci této struktury. Dolní segment velmi výrazně oslabil, a to

o více než 20%. Střední segment posílil o více než 7% a horní segment dokonce o více než 13%. V tomto případě můžeme hovořit o znatelném konvergenčním trendu. Podobný trend je patrný také u ostatních středoevropských zemí. Pro Polsko platí, že dolní segment zůstává stále silný, naopak v rámci slovenských exportů vidíme mimořádně silnou změnu, kdy se struktura exportu zcela proměnila.

Při zkoumání konvergence ČR k EU má smysl sledovat širší skupinu nově přistoupivších zemí, protože pokud se trendy přibližování struktury ekonomiky EU objevují v celé této skupině, nasvědčuje to tomu, že mají systémovou povahu. Pokud jde o zahraniční obchod, lze hovořit o jakési synchronizaci exportu EU (15) se skupinou nových členských zemí (NČZ). Nejprve se zaměříme na export strukturovaný dle segmentu trhu.¹³ Vidíme, že v roce 2005 byl nejvýraznějším segmentem v exportu EU15 horní segment a daleko nejméně významný segment spodní. Pokud jde o dynamiku vývoje objemu exportu, zvýšily se všechny segmenty, přičemž horní segment o 82,9%, ale i dolní segment o 42,1%. Pokud se podíváme na skupinu deseti nových členských států v roce 1995, vidíme, že segmenty jsou zhruba stejnoměrně rozloženy, ale nejsilnější z nich je stále dolní segment. Dynamika změn mezi segmenty je pak velká – dolní segment mezi lety 1995 a 2005 oslabil o téměř 20%. To je jasná známka sblížení se s exportní strukturou EU. Velice zajímavá je také dynamika absolutního nárůstu objemu exportu v jednotlivých segmentech. I dolní segment narostl v tomto období o více než 84%, tj. rychleji než nejdynamičtější segment EU15. Nejdynamičtěji rostoucí segment skupiny NČZ byl logicky horní segment, který se zvětšil dokonce o 378%. Tato dynamika znamená pochopitelně rapidní otevírání ekonomik nových členských zemí a relativně velmi rychlé přeskupení jejich exportní struktury směrem ke struktuře EU (tj. k převaze středního a horního segmentu). Zajímavý je rovněž příspěvek NČZ k udržení tržních podílů EU na světových trzích. Zatímco EU15 ztrácela tržní podíly ve všech segmentech, byť v horním segmentu jen o 0,2%, podíly NČZ rostly. Vzhledem k relativně malé výchozí hodnotě je zejména posílení o 0,7% v horním segmentu cenným příspěvkem k celkové evropské konkurenceschopnosti v oblasti, na kterou se postupně specializuje.

Pokud jde o strukturu exportu v závislosti na jejich technologické náročnosti, lze konstatovat, že nejvýraznější část exportů EU má střední technologickou náročnost. Přesto i podíl na exportu připadající na vysoce technologicky náročné produkty je poměrně vysoký. Struktura exportu ČR se příliš neliší – dominují středně technologicky náročné exporty, silnější je však zastoupení nízko technologicky náročných. Z uvedených dat také vyplývá, že posilování vysoce technologicky vysoce náročných a do určité míry i středně technologicky náročných produktů v exportní struktuře je celosvětovou záležitostí. Také v exportní struktuře EU dochází k tomuto trendu, a to s nepatrně vyšší dynamikou, než je tomu v globální ekonomice jako celku. Je ale zřejmé, že zatímco u EU (27) se jedná o relativně mírnou dynamiku, ve středoevropských nových členských zemích je tomu jinak. V případě ČR jde o velmi výrazný trend, kdy došlo v období let 1995–2005 k výraznému posílení vysoce technologicky náročných exportů zejména na úkor technologicky nízko náročných produktů, a to dokonce na dvojnásobek. Znatelně posílily rovněž středně náročné produkty, a došlo tak k velmi výraznému přiblížení české struktury exportů ke struktuře exportů EU. K přesunům stejným směrem došlo také v ostatních středoevropských zemích.

Podobně zajímavé údaje můžeme získat, pokud budeme zkoumat strukturu exportů rozloženou dle technologické úrovně. I zde můžeme hovořit o synchronizaci skupiny NČZ s EU (15).

Jak jsme uvedli výše, v obou skupinách zemí dominují středně technologicky náročné exporty, přičemž význam technologicky málo náročných exportů je pro země EU (15) méně významný než pro nové členské země. Diskutovali jsme rovněž dynamiku změny rozložení exportů dle technologické úrovně a konstatovali jsme, že vysoce technologicky náročné exporty NČZ posilují mnohem rychleji, než jak je tomu ve skupině EU (15). Pokud jde o celkovou konkurenceschopnost EU vyjádřenou tržním podílem na světových trzích, lze říct, že v období let 1995–2005 EU (15) oslabovala ve všech technologických úrovních. Naopak NČZ země rostly ve všech úrovních, a přispěly tak k zmírnění poklesu podílu EU na exportních trzích.¹⁴

Tabulka 13: Jednotlivé cenové segmenty v rámci exportu (2005)

	Dolní segment	Střední segment	Horní segment
EU15 – export (mil. EUR) (% změna 1995–2005)	204 677 42,1	345 629 60,3	484 238 82,9
– velikost segmentu (%)	19,8 –3,3	33,4 –1,1	46,8 4,4
– podíl na trhu (svět %)	13,0 –3,9	17,5 –2,0	30,1 –0,2
NČZ – export (mil. EUR) (% změna 1995–2005)	19 733 84,3	16 453 263,3	18 210 378,2
– velikost segmentu (%)	36,3 –19,9	30,2 6,5	33,5 13,5
– podíl na trhu (svět %)	1,3 0,0	0,8 0,4	1,1 0,7

Zdroj: Commission of the European Communities 2009

Tabulka 14: Struktura exportu dle technologické úrovně (2005 a změna 1995–2005) (%)

	Vysoké technologie	Střední technologie	Nízké technologie	Suroviny	Primární produkty
Svět	26,9 3,07	34,5 0,72	17,2 –0,35	14,8 –1,36	5,4 –1,89
EU25	23,7 3,44	42,3 1,50	13,8 –2,10	16,8 –1,48	2,6 –0,98
ČR	20,9 11,23	42,1 2,34	22,9 –8,78	11,4 –2,57	2,3 –2,37
Německo	20,5 4,44	55,2 0,53	10,5 –1,86	12,0 –2,41	1,2 –0,47
Polsko	8,3 0,33	42,6 12,17	21,9 –4,69	21,0 –5,91	5,6 –2,12
Maďarsko	43,2 29,47	28,9 1,35	10,9 –2,83	11,6 –16,98	5,2 –10,80
Slovensko	11,3 6,87	57,9 20,12	18,5 –14,44	10,0 –11,85	1,2 –1,41

Zdroj: Commission of the European Communities 2009

Tabulka 15: Synchronizace struktury exportu EU10 a EU15 – technologická úroveň 1995–2005 (%)

	2005 vysoké tech. (změna 1995–2005)	2005 střední tech.	2005 nízké tech.	2005 suroviny	2005 primární
EU15 – velikost segmentu	23,78 (3,28)	42,54 (1,43)	13,50 (-2,16)	16,81 (-1,22)	2,63 (-0,94)
– podíl na trhu (svět)	16,37 (-1,15)	22,82 (-1,94)	14,54 (-3,63)	21,16 (-1,68)	8,74 (-0,99)
NČZ – velikost segmentu	22,20 (10,09)	38,32 (7,30)	18,95 (-4,82)	15,77 (7,30)	4,10 (-9,06)
– podíl na trhu (svět)	0,90 (0,58)	1,21 (0,63)	1,20 (0,34)	1,16 (0,19)	0,83 (0,15)

Pozn.: Zahrnuje i export v rámci EU.

Zdroj: *Commission of the European Communities 2009*

Z uvedených dat, zachycujících objemy exportu z EU (27) a jednotlivých členských zemí, vyplývá, že tempo nárůstu exportu středoevropských NČZ bylo výrazně vyšší ve srovnání s tempem růstu exportu EU. Zatímco exportu EU (27) v roce 1999 znamenaly více než 54% hodnoty roky 2008, u ČR byla tato hodnota jen na 26,6% roku 2008. Hovořit tedy lze o výrazně vyšší dynamice nárůstu exportu. To je rovněž indicií, ze které lze usuzovat na vysokou konkurenceschopnost české ekonomiky v mezinárodním obchodě. Rovněž dynamika růstu exportů u ostatních sledovaných zemí střední Evropy byla vysoká. V případě Slovenska šlo ještě o výrazně vyšší tempo růstu, než tomu bylo u ČR. Největší evropská ekonomika a zdaleka největší exportér EU – Německo se tempem vývoje tohoto ukazatele příliš neliší od hodnot pro celou EU (které velmi výrazně ovlivňuje). Za pozornost stojí skutečnost, že objem exportů Německa (z velké části realizovaných v integrované evropské ekonomice) se blíží úrovni USA. Dynamika růstu objemu USA byla ve sledovaném období nižší než v případě EU či Německa. Ekonomika EU jako celek je největším světovým exportérem zboží, (i) pokud hovoříme pouze o obchodu EU jako celku se světem, a druhým největším exportérem služeb. Toto postavení má EU tendenci spíše posilovat. Mimořádná dynamika nárůstu exportů NČZ je výrazným příspěvkem k posilování této pozice EU. Zároveň se jedná o pozoruhodné prosazení se v tvrdé konkurenci efektivních producentů a exportérů v EU.

Velmi podobný trend jako v případě exportů zboží a služeb můžeme v daném období sledovat také na straně importů. Také zde je tempo růstu objemu importů ČR oproti EU (27) téměř dvojnásobné. Jak v případě EU, tak v případě ČR nárůst importů koresponduje s vývojem exportů. Růst (ČR) je tak výsledkem kombinace faktorů: dynamiky související se zvyšováním produktivity práce, investiční aktivitou a přílivem přímých zahraničních investic a rostoucí spotřebitelskou poptávkou stimulovanou rychlým nárůstem využívání úvěrů, ale i rostoucí exportní výkonností (typicky automobilového sektoru). Lze pozorovat velmi rychlé otevírání se ekonomik a jejich progresivní a velmi intenzivní napojení na evropskou a zprostředkovaně světovou ekonomiku. To platí zejména o ČR a také Slovensku. Česká republika je v současnosti jednou z nejvíce otevřených ekonomik na světě. To vše je do významné míry ovlivněné realizací evropského integračního procesu, kdy (z ekonomického hlediska) v mno-

ha ohledech nemá cenu hovořit o mezinárodním obchodě. Právě integrace do evropského trhu je tak příčinou a zároveň důsledkem rychlé a zároveň intenzivní konvergence českého hospodářství k EU.

Tabulka 16: Zboží a služby – export (mil. eur)

	1999	2004	2008
EU (27)	2.793.691 54,3%	3.812.521 74,1%	5.145.627 100%
Česká republika	31.285 26,6%	61.915 52,7%	117.526 100%
Polsko	50.374 35,4%	76.573 53,9%	142.181 100%
Slovensko	11.739 21,9%	25.341 47,3%	53.587 100%
Maďarsko	28.995 33,8%	51.977 60,3%	85.715 100%
Německo	591.490 50,3%	849.920 72,2%	1.177.140 100%
USA	930.006 73,6%	950.559 75,2%	1.264.210 100%

Zdroj: Eurostat (k 1. 4. 2009)

Tabulka 17: Zboží a služby – import (mil. eur)

	1999	2004	2008
EU (27)	2.719.658 53,1%	3.689.914 72,1%	5.119.429 100%
Česká republika	31.944 29,1%	61.855 56,3%	109.796 100%
Polsko	47.404 30,7%	81.374 52,7%	154.478 100%
Slovensko	12.584 22,8%	26.258 47,6%	55.169 100%
Maďarsko	30.221 35,9%	54.708 65%	84.138 100%
Německo	574.050 56,3%	736.990 72,2%	1.020.070 100%

Zdroj: Eurostat (k 1. 4. 2009)

Při pohledu na obchodní bilanci zboží (obchod zbožím v rámci běžného účtu platební bilance) vidíme, že EU (25) dosahuje po většinu období deficitu. Deficit obchodu se zbožím má tendenci se zvyšovat zejména ke konci sledovaného období, když naposledy se tato bilance pohybovala v nepatrném přebytku v roce 2002. V případě ČR můžeme hovořit o jiném trendu, obchod zbožím se z poměrně významného deficitu v letech 2001–2003 dostal do přebytku, který v roce 2007 dosáhl dokonce 4,3 miliardy eur. Tento vývoj lze do určité míry přirovnat

k vývoji situace v Německu, jako průmyslové na export zpracovaných výrobků zaměřené ekonomiky. Je namístě se ptát, zda integrace ČR do evropského trhu neznamená ve své pokročilé fázi napojení zejména na tuto ekonomiku, a to více kanály: přímými zahraničními investicemi, obchodními vztahy a výrobními a distribučními vazbami. Ostatní země střední Evropy se pohybují v deficitech obchodu zbožím, v Maďarsku a na Slovensku dochází v posledním období k vylepšení bilance. Pokud bychom měli shrnout vývoj v celé EU, lze říct, že bilance obchodu se zbožím se zlepšuje pouze v ČR, Německu, Rakousku a Nizozemsku. Stagnující trend má na Slovensku, Maďarsku a Polsku, v ostatních zemích má tendenci se zhoršovat. Nakolik se v dané oblasti projeví důsledky hospodářské krize, ještě není v tuto chvíli zřejmé.

Zaměříme-li se na další část běžného účtu, bilanci služeb, situace je poněkud odlišná. Evropská unie (EU25) postupně posiluje obchodní přebytky, a to po celé sledované období na 88,3 miliard eur v roce 2007. Česká republika ve stejném období dosahovala přebytků bilance s tendencí k posilování aktivní bilance od roku 2003. Jedná se o pozoruhodný výsledek vzhledem k tomu, že ekonomika je značně orientovaná na průmysl a průmyslové exporty. Německá ekonomika orientovaná na průmyslovou výrobu střední technologické úrovně a její export (tedy v tomto aspektu podobná ČR) dosahovala poměrně významných deficitů v této položce obchodní bilance. Zápornou korelaci mezi bilancí v obchodu se zbožím a se službami naznačují i některá další data. Největší příspěvek ke kladné bilanci služeb EU (25) pochází od Velké Británie, která přispěla téměř 57 miliardami. Jde přitom o na služby výrazně orientovanou ekonomiku. Orientace na finanční služby je podobná jako v případě USA. Zde lze očekávat výrazné změny v souvislosti s aktuální krizí. Kladnou bilanci v rámci EU mají další na služby orientované ekonomiky Řecko nebo Španělsko. Záporná bilance Německa a Irsko, ale také Japonsko – spolu s relativně vyrovnanými bilancemi střeoevropských NČZ naznačují korelaci mezi aktivní bilancí účtu obchodu se zbožím a pasivní bilancí obchodu se službami. Mírné přebytky z obchodu služeb u na export průmyslového zboží orientovaných NČZ lze považovat za pozoruhodný úspěch.

Tabulka 18: Běžný účet – zboží (mld. eur)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
EU (25)	-39,6	3,7	-8,5	-30,6	-79,2	-141,8	-125,5
Česká republika	-3,4	-2,3	-2,2	-0,4	2,0	2,3	4,3
Polsko	-8,6	-7,7	-5,1	-4,6	-2,2	-5,5	-12,4
Slovensko	-2,4	-2,3	-0,6	-1,2	-1,9	-2,5	-0,8
Maďarsko	-2,5	-2,2	-2,9	-2,9	-2,2	-2,1	0,3
Německo	97,7	133,3	128,0	150,0	155,6	159,8	203,3
USA	-476,3	-507,6	-484,1	-535,6	-632,4	-664,3	-594,7

Zdroj: Eurostat (k 1. 4. 2009)

Pokud se podíváme na jednotlivé typy služeb, můžeme konstatovat, že v přebytku jsou služby v oblasti dopravy a zejména bankovníctví a finančnictví. Výrazně nižší je obchodní bilance

v oblasti stavebnictví a informačních a telekomunikačních služeb. Pro oblast dopravy je klíčový příspěvek Dánska, Řecka, Nizozemska a Švédska. Země střední Evropy mají bilance vyrovnané. V oblasti cestovního ruchu jsou pro celkovou podobu bilance rozhodující záporné bilance Německa, Velké Británie a Nizozemska. Kladnou bilanci mají přesto Řecko, Španělsko, Francie, Itálie, Rakousko a Portugalsko. Země střední Evropy mají bilance vyrovnané či přebytkové (ČR). V oblasti finančních služeb je třeba jmenovat kladný příspěvek kromě Velké Británie také Irska, Lucemburska a Německa.

Tabulka 19: Běžný účet – služby, bilance (mld. eur)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
EU (25)	17,8	31,7	38,5	44,5	50,7	69,1	88,3
Česká republika	1,7	0,7	0,4	0,5	1,2	1,6	2,0
Polsko	0,9	0,9	0,4	0,0	0,6	0,6	3,4
Slovensko	0,5	0,5	0,2	0,2	0,3	0,5	0,4
Maďarsko	1,7	0,6	0,0	0,5	1,1	1,3	1,1
Německo	-59,4	-44,7	-43,7	-39,7	-36,1	-29,0	-30,5
USA	68,3	61,3	44,8	46,7	57,8	64,7	83,6

Zdroj: Eurostat (k 1. 4. 2009)

Tabulka 20: EU – bilance služeb (mld. eur)

	2003	2004	2005	2006	2007
Doprava	7,0	11,6	15,1	11,0	15,6
Cestovní ruch	-13,4	-17,9	-20,3	-16,2	-19,0
Telekomunikace	0,4	0,5	0,7	0,4	0,5
Stavebnictví	4,4	3,8	6,1	6,7	8,2
Finančnictví	14,5	17,7	21,0	24,3	30,8

Zdroj: Eurostat (k 1. 4. 2009)

Pokud jde o bilance zboží a služeb v rámci běžného účtu platební bilance, můžeme hovořit o značné specializaci a diverzifikaci v rámci EU. Různé skupiny zemí mají odlišné ekonomické struktury a podmínky a podle logiky komparativních výhod se zaměřují na různé oblasti, v nichž dosahují a udržují si konkurenční pozice. Konvergenci k EU u ČR a ostatních NČZ nelze spatřovat v přibližování se ke konkrétní struktuře, která by byla typická pro EU jako takovou, ale spíše v posilování konkurenční schopnosti v oblasti s komparativní výhodou a potažmo v příspěvku k celkově pozitivní obchodní bilanci, která znamená v současných podmínkách globální ekonomiky solidní úspěch. Česká republika dosahuje kladné bilance zejména exportem průmyslových výrobků střední technologické úrovně a podobá se v tomto ohledu Německu, které je pro ČR klíčovým trhem.

7.6 Znalostní společnost – změny vzdělávací struktury a výzkum a vývoj

V této části se hodláme zaměřit na specifický problém, který s ekonomickou výkonností a přibližováním ČR k EU velmi úzce souvisí. V rámci lisabonské strategie si dala EU za úkol vybudovat znalostní ekonomiku, jejímž základem má být maximální objem ekonomických aktivit realizovaných v hospodářských oblastech s vysokou přidanou hodnotou, zároveň velmi náročných na kvalifikaci pracovní síly. Jednou z významných oblastí změn s velkým dopadem na kvalitu pracovní síly jakožto výrobního faktoru a zprostředkovaně na produktivitu práce a konkurenceschopnost ekonomiky ČR v EU a ve světě je zvyšování průměrné kvalifikace pracovní síly. Zvláště významný dopad na produktivitu práce a konkurenční schopnost ekonomiky má oblast terciárního vzdělávání (ve vysokonákladové průmyslové ekonomice) a oblast výzkumu a vývoje. Pokud platí, že celá EU se pokouší realizovat cíle lisabonské strategie mimo jiné zvýšením důrazu na terciární vzdělávání a výzkum a vývoj, konvergenci ČR k úrovni EU by bylo možné spatřovat v rychlejší dynamice těchto celoevropských změn.

V následujícím přehledu jsou uvedeny počty studentů vysokých škol v rámci EU, ČR a dalších vybraných zemí. S uvedeného přehledu vyplývá, že počet studentů vysokých škol v ČR stoupal ve sledovaném období výrazně rychleji, než jak tomu bylo pro celou EU (27). Podobně relativně velmi rychlý růst počtu studentů vysokých škol lze zaznamenat v ostatních středoevropských NČZ. Naopak tempo růstu studentů v Německu bylo ve stejném období výrazně nižší. Srovnání s USA ukazuje na přetrvávající mezery evropské ekonomiky, kdy USA se zhruba 60% obyvatel EU (27) mají více studentů na tisíc obyvatel a zároveň nárůst jejich počtu je o něco rychlejší.

Tabulka 21: Počet studentů VŠ (studenti v tis. a % 2006 = 100 %)

	1998	2000	2002	2004	2006
EU (27)	15.013 79,9%	15.921 84,8%	17.139 91,2%	18.233 97%	18.783 100%
Česká republika	215 63,8%	254 75,4%	285 84,6%	319 94,7%	337 100%
Polsko	1.191 55,5%	1.580 64,6%	1.906 88,8%	2.044 95,2%	2.146 100%
Slovensko	113 57,1%	136 68,7%	152 76,8%	165 83,3%	198 100%
Maďarsko	255 58,1%	307 69,9%	354 80,1%	422 96,1%	439 100%
Německo	2.098 91,6%	2.056 89,8%	2.160 94,3%	2.331 102%	2.290 100%
USA	13.284 76%	13.201 75,5%	15.928 91,1%	16.901 96,6%	17.488 100%

Zdroj: Eurostat (k 1. 4. 2009)

Oblast, která má přímý dopad na konkurenceschopnost ekonomiky, je objem výdajů na oblast výzkumu a vývoje. Z uvedených dat je zřejmé, že výdaje na výzkum a vývoj měřené

procentem HDP pro EU (27) po většinu sledovaného období rostly, nicméně vzhledem k cílům lisabonské strategie je tempo jejich růstu a stagnace v posledních letech spíše zklamáním. Česká republika dosáhla zajímavého růstu, když z 1,08 procenta HDP v roce 1997 dokázala zvýšit objem výdajů na 1,54 procenta HDP v roce 2007, a to při značném urychlení hospodářského růstu v posledních letech tohoto období. Pokud jde o ostatní vybrané země, je možné konstatovat, že v kontextu rychlého hospodářského růstu zemí střední Evropy tyto s výjimkou Maďarska nedokázaly udržet i tak poměrně nízké výdaje na výzkum a vývoj měřeno procentem HDP. V porovnání s Německem či USA se však ve všech případech (včetně ČR) jedná o relativně nízké hodnoty.

Tabulka 22: Výdaje na výzkum a vývoj jako % HDP

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
EU (27)	1,78	1,79	1,84	1,86	1,87	1,86	1,82	1,82	1,84	1,84	1,83
Česká republika	1,08	1,15	1,14	1,21	1,20	1,20	1,25	1,25	1,41	1,55	1,54
Polsko	0,65	0,67	0,69	0,64	0,62	0,56	0,54	0,56	0,57	0,56	–
Slovensko	1,08	0,78	0,66	0,65	0,63	0,57	0,57	0,51	0,51	0,49	0,46
Maďarsko	0,72	0,68	0,69	0,78	0,92	1,00	0,93	0,88	0,94	1,00	0,97
Německo	2,24	2,27	2,40	2,45	2,46	2,49	2,52	2,49	2,48	2,54	2,53
USA	2,56	2,61	2,65	2,73	2,74	2,64	2,67	2,67	2,58	2,61	2,61

Zdroj: Eurostat (k 1. 4. 2009)

8. Zjištěná míra a charakter konvergence, faktory úspěchu zkoumaných zemí

8.1 Míra a charakter konvergence

Z analyzovaných dat je zcela jasně patrná silná a dynamická konvergence ve většině sledovaných oblastí. Nejsilnější konvergence probíhala v pro náš případ nejdůležitějších oblastech – životní úroveň, investice, charakteristika zahraničního obchodu. Ke slabší konvergenci došlo ve spíše podružnějších indikátorech jako výdaje na výzkum a vývoj nebo struktura hospodářství.

V případě ukazatelů životní úrovně země SE razantně umazávaly rozdíly oproti zbytku evropských zemí, přičemž zároveň docházelo k hospodářskému růstu v celé EU. Při sledování tohoto ukazatele se poměrně zřetelně ukázal následující trend. Země SE se po prudkém propadu hospodářství na počátku transformace poměrně dlouho přizpůsobovaly novému prostředí. Ačkoli otevřely svá hospodářství velmi brzy a poměrně zásadním způsobem, trvalo celá 90. léta, než došlo k adaptaci jejich ekonomik na evropské a potažmo také světové podmínky (Krkoška 1999). Toto je zcela v souladu s neoliberalním konceptem, který obhajoval slabé výsledky méně rozvinutých zemí, které v 80. letech prodělaly rozsáhlou liberalizaci, nedostatkem času, který je potřeba k tomu, aby si aktéři zvykli na nové tržní prostředí osvobozené od distorzí státních zásahů a byli schopni náležitě využít možností, které jim prostředí svobodnějších trhů umožňuje. Neoliberalní reformátoři si od svých opatření neslibovali okamžitý růst

ekonomiky, většině z nich bylo zřejmé, že jednotlivé tržní subjekty potřebují čas, aby se přizpůsobily razantním změnám v hospodářských podmínkách, které s sebou transformace nesla. Cílem reformy bylo především zvýšit růst potenciálního HDP. Propad reálného HDP během transformačního období byl cenou za růst potenciálu. Jakmile uběhla potřebná doba na adaptaci, následoval v zemích SE skutečně robustní růst. Je potřeba podotknout, že státy SE jsou v tomto ohledu výjimkou, protože u ostatních méně vyspělých zemí k výraznějším růstům po dlouhou dobu nedocházelo,¹⁵ až začátkem nového století se jejich situace začala zlepšovat, panují však spory o tom, zda se jednalo skutečně o zdravý hospodářský růst, či chvilkový výkyv způsobený růstem cen surovin, které jsou primárním vývozním artiklem těchto zemí (Chang 2007, Cypher a Dietz 2009). Bublina na surovinovém trhu pak byla pravděpodobně tažena finančními spekulacemi předcházejícími nynější krizí.

Každopádně v případě zemí SE je reálná konvergence v životní úrovni neoddiskutovatelný fakt, stejně jako skutečnost, že byla provázena silnou otevřeností hospodářství, a tudíž i adaptací na vnější vlivy. Státy se rozhodly podporovat tradiční domácí producenty jen do omezené míry a nechaly především zahraniční tržní síly modelovat strukturu domácí ekonomiky.

Tuto adaptaci dokládají čísla týkající se složení zahraničního obchodu. Ve sledovaných zemích nedošlo k přeorientování se na technologicky méně náročné výroby s vysokým podílem práce, jak předpokládají různé teorie závislosti, ale naopak se tyto ekonomiky čím dál více soustřeďují na technologicky náročnější zboží s vyšší přidanou hodnotou. Zajímavé výsledky dokládají čísla o složení zahraničního obchodu na základě cenových segmentů. Původní rozložení výrobních faktorů a logika komparativních výhod by spíše odpovídaly tomu, že se země SE budou snažit konkurovat spíše cenou, a to díky levnějším pracovním nákladům. V tomto smyslu je posilování pozic v obchodě se zbožím v prostředním a horním segmentu příjemným překvapením. Zvláště pokud fakta vztáhneme k novým teoriím publikovaným v oblasti zahraničního obchodu (Krugman a Obstfeld 2003). Podle nich dochází k nejvyšším ziskům v oligopolních, technologicky náročných odvětvích, která jsou situována v centrech světového hospodářství, přičemž výroba technologicky méně náročných výrobků, u kterých nelze udržet oligopolní tržní strukturu díky konkurenčním tlakům, se přesunuje do nízkonákladových zemí. V případě oligopolních struktur existuje řada jiných forem necenové konkurence za účelem přilákat a udržet zákazníka a odradit cenové konkurenty. Jakmile se oligopolní struktura začne drolit, získává primární cenová konkurence.¹⁶

V souhrnu všechna doposud uvedená data dokládají velmi silnou konvergenci ve všech ohledech, a to jak v kvantitativní, tak především v kvalitativní rovině. Přesto se ještě zdaleka nejedná o konvergenci úplnou. Státy SE sice značně stáhly náskok starých členských zemí EU, ale zdaleka jej nedorovnal. Otázkou zůstává, zda je současné uspořádání ve světové a především evropské ekonomice v souladu se zvolenou cestou rozvoje a dosažení víceméně úplné konvergence nově přistoupičích států EU s jejich starými členy. Analýza námi představených údajů naskýtá rozporuplný pohled. Pro budoucí konvergenci je podle nových teorií zahraničního obchodu potřeba, aby ekonomiky zemí SE soustředily své zdroje do oblastí s oligopolními tržními strukturami a high-tech výroby (Gilpin 2001: 122–127). Z uvedených dat je zřejmé, že se tak částečně děje. Nemáme však k dispozici přesné údaje o zbožové struktuře výroby a jejím rozdělení do jednotlivých technologických a cenových segmentů. Je také dost dobře možné, že je do nových členských zemí EU přesouvána výroba nižších částí vyšších segmentů, což je pouze předzvěst jejich budoucího přeražení do mid-

-tech kategorie a nižšího cenového segmentu, který má přece jenom blíže k tržní struktuře dokonalé konkurence než oligopolu, a příjmy z aktivit tohoto typu jsou tudíž nižší. Neboli, že trhy v tomto případě předběhly statistiky, kteří na to se svým rozdělením do kategorií ještě nestačili zareagovat. Této hypotéze odpovídá údaj o výdajích na výzkum a vývoj, který daleko spíše vypovídá o budoucí divergenci, resp. udržování současného relativního postavení mezi starými a novými členskými státy EU.¹⁷ Předchozí řádky by však v žádném případě neměly být chápány jako zpochybnění dosavadního úspěchu, spíše jsou upozorněním pro další vývoj.

8.2 Faktory úspěchu

Je zcela evidentní, že ČR a ostatní země SE disponovaly a disponují charakteristikami, kterými se do různé míry liší od většiny jiných méně vyspělých zemí. Mezi takové lze zařadit například charakteristiky:

- ekonomické: relativně nižší míra zaostávání, relativně slušně kvalifikovaná pracovní síla, přijatelná infrastruktura, obстойné technologické vybavení;
- politické a historické: kulturní a sociální kompatibilita, historicky součást geopolitického regionu, politická stabilita, etnická jednotnost, územní celistvost;
- politické a sociální instituce: shodná definice úspěchu, základní konsenzus na cílech a nástrojích, instituce orientované na profesionální správu, schopnost adaptace;
- růst výdajů na výzkum a vývoj.

Na druhou stranu s nimi mají mnoho společného a navíc i několik specifických nevýhod:

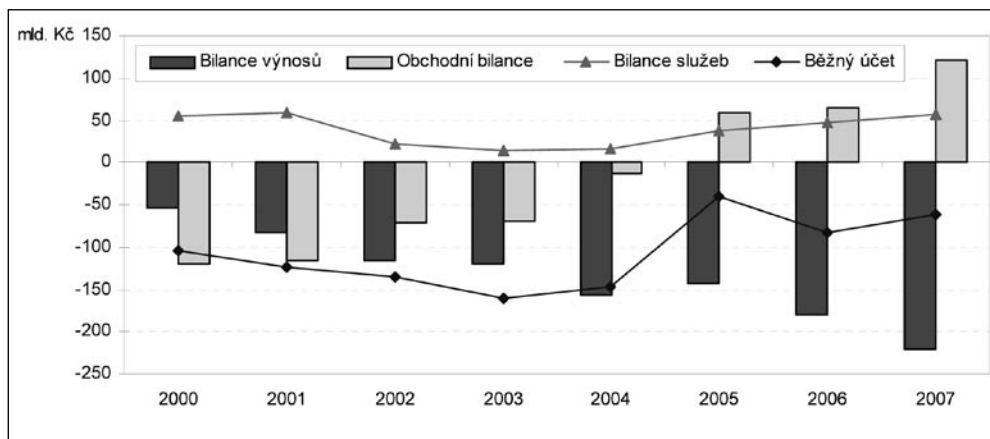
- neznalost fungování tržního hospodářství byla v postkomunistických zemích snad ještě větší, než tomu bylo u jiných méně rozvinutých zemí;
- konkurenční tlaky jsou díky bezprostřední blízkosti jednoho z nejnávštěvnějších center světové ekonomiky ještě mnohem ostřejší.

Jaké faktory tedy rozhodly o tom, že země SE zažily poměrně rychlou, masivní a zdařilou konvergenci, zatímco jiné méně rozvinuté země procházely trnitou cestou lemovanou spíše problémy než úspěchy? I přestože to není hlavním tématem našeho textu, pokusíme se alespoň naznačit odpověď. Analýzy ČSÚ dokládají poměrně silnou korelaci mezi hospodářským růstem ČR a přílivem dlouhodobých zahraničních investic (ČSÚ 2008).¹⁸

Mluví dokonce o vzniku duální ekonomiky charakteristické vysokou produktivitou práce a vyšší přidanou hodnotou ve firmách vlastněných zahraničním kapitálem a naopak o relativní stagnaci v sektorech vlastněných rezidenty. Příčiny značného přílivu přímých zahraničních investic vidí ČSÚ následovně:

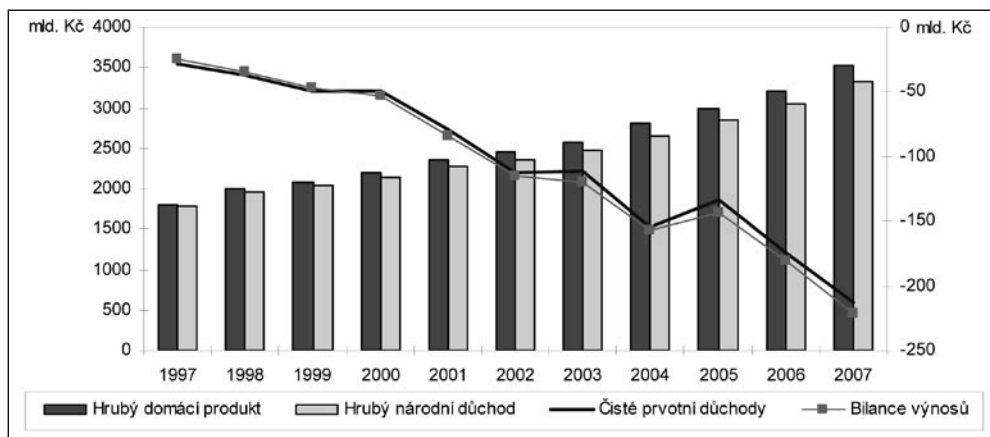
„Příliv přímých zahraničních investic (PZI) v mnohém vypovídá o zdraví hostitelské ekonomiky a udržitelnosti jejích fundamentů, je indikátorem vnější ekonomické důvěry v domácí podnikatelské prostředí. Důvody lokalizace PZI se liší a mnohdy se postupem času mění. V případě České republiky se nejčastěji uvádějí jako motivy vstupu PZI relativně levná a kvalifikovaná pracovní síla, stabilní ekonomické a politické prostředí, výhodná geografická poloha, možnost proniknout současně na domácí i evropský trh, investiční pobídky aj.“ (ČSÚ 2008)

Graf 3: Česká republika: běžný účet a jeho vybrané složky (mld. Kč)

Zdroj: Český statistický úřad 2008

Graf 4: Česká republika: hrubý domácí produkt (b. c.) a hrubý národní důchod (b. c.), bilance výnosů (pravá osa) a čisté prvotní důchody (pravá osa)

Zdroj: Český statistický úřad 2008

Na základě cílů našeho textu bychom přidali ještě nejdůležitější faktor, na který se v čistě ekonomických analýzách často zapomíná, a tím je politické rozhodnutí o otevření ekonomiky. Řada méně vyspělých zemí se k zahraničním investorům chovala velmi rezervovaně a to platí rovněž pro tolik vychvalované země JVA (Cypher a Dietz 2009: 484–487). Naopak země SE zahraniční investice ve své většině vítaly¹⁹ a postupem doby se o ně dokonce mezi nimi rozhořel tvrdý boj.

Pokud je naše tvrzení o příčinné souvislosti mezi dlouhodobými zahraničními investicemi a konvergencí zemí SE k EU pravdivé, daly by se velmi zběžně charakterizovat tři možné cesty hospodářského rozvoje ve vztahu k investicím a otevřenosti hospodářství.

- Buď se státy rozhodnou pro ISI, velmi omezí zahraniční investice a budou se snažit vybudovat průmysl z vlastních zdrojů. To se ale neobejde bez tvrdého omezení domácí spotřeby, aby tomu zabránily, musí státy získat kapitál ze zahraničí. To vede k růstu zadlužení, které časem přesáhne únosnou mez a vede ke krizi. Tato cesta byla charakteristická především pro většinu zemí Latinské Ameriky až do 90. let 20. století.²⁰
- Nebo se státy rozhodnou pro růst tažený exportem z domácích zdrojů. Místo toho, aby si na rozvoj půjčily, silně omezí pohyb zahraničního kapitálu, a podvází domácí poptávku. Přímé zahraniční investice na jednu stranu vítají, ale na druhou stranu jsou v této oblasti značně vybíravé. Zahraniční podniky jsou uzavřeny do speciálních zón a svázány řadou omezení, vše s cílem poučit se a přenést co nejvíce zkušeností do rozvoje rezidenty vlastněných podniků. Zmíněný scénář byl typický pro řadu zemí jihovýchodní Asie (JVA).²¹
- Nakonec se státy mohou rozhodnout pro značnou liberalizaci jak obchodu, tak pohybu kapitálu. V tomto případě záleží na konkrétních charakteristikách sledovaných zemí. Dosavadní příběhy států, které si zvolily tuto cestu, nebyly příliš povzbudivé, pokud už zahraniční investice přišly, bylo to především do primárního sektoru, což budoucí konvergenci příliš nepodporovalo. Zkušenost zemí SE je však důkazem, že i tato třetí cesta může vést k úspěchu, i když jeho budoucí vyhlídky jsou nejisté.

Je potřeba podotknout, že uvedené typy jsou spíše všeobecnějšími historickými zkušenostmi tří relativně podobných uskupení zemí, jsou tedy odvozeny spíše na základě pozorování než dedukcí z modelů hospodářského rozvoje.

Posledně jmenovaná skupina zemí (SE) však před sebou má jistá rizika, která se začínají pomalu projevovat v některých ukazatelích. Mimo již zmíněnou stagnaci nebo dokonce pokles výdajů na výzkum a vývoj je to značný nárůst schodku v bilanci výnosů běžného účtu platební bilance a narůstající rozdíl mezi hrubým domácím produktem a hrubým národním důchodem. Tento rozdíl, pokud by byl pouze dočasným jevem, by byl logickou cenou za konvergenci, jejímž motorem byly PZI a jejich pozitivní vliv na transformaci jednotlivých odvětví. Jeho přetrvávání by však mohlo dodat argumenty intervencionistické straně debaty a je pravděpodobně nejsilnějším argumentem podporujícím první ze scénářů představených v úvodu článku. Velká většina dat však podporuje druhý, optimistický scénář, který předpokládá soulad otevřenosti hospodářství a silné konvergence.

9. Závěrem – konvergence zemí střední Evropy jako příspěvek do teoretické diskuse

Pokud jde o příspěvek tohoto textu k obecné teoretické diskusi o vztahu mezi otevřením méně rozvinuté ekonomiky a jejím zapojením do liberální, integrované světové ekonomiky, lze učinit několik závěrečných poznámek. Na základě analyzovaného případu *není možné bez dalšího konstatovat*, že by otevření se a integrace ekonomik (SE) do společného trhu EU (resp. do světové ekonomiky jako takové) *bylo jedinou (či třeba jen hlavní) příčinou konvergence*.

Netvrdíme, že země s jinými *vnitřními* charakteristikami (nízká úroveň politické stability, efektivita vlády, ochrana vlastnických práv či kvality lidského kapitálu) dosáhne rozvoje a konvergence samotnou liberalizací vnějších ekonomických vztahů. Naše diskuse integrace ekonomik SE do EU spíše naznačuje platnost následujícího závěru: při studiu tohoto případu jsme nenašli v *logice fungování* vnější (regionální či světové) moderní integrované tržní *ekonomiky, do které se určitá méně rozvinutá země napojuje, nic, co by vedlo k divergenci* ekonomické a životní úrovně, případně dokonce k jejímu podrozvinutí či prohloubení zaostalosti. *Naopak*, tento příklad naznačuje velmi *silnou tendenci k nastartování konvergenčního vývoje*, a to v celé řadě dimenzí. Kvalitu sociálních a politických institucí zemí SE, stejně jako efektivitu vládnutí na počátku, uprostřed či na konci sledovaného období hlouběji nezkoumáme. Je však podle nás zřejmé, že případné nedostatky v těchto aspektech nedosahovaly úrovně, aby zabránily prosazujícím se konvergenčním trendům. Jiná úroveň splnění vnitřních podmínek konvergence a rozvoje – *endogenní* proměnné – mohou vývoji předvídanému v konvergenčním scénáři (dost možná) zabránit, to však nic nemění na základním výstupu tohoto textu. Tato případová studie totiž velmi zřetelně naznačuje, že moderní mezinárodní ekonomika jako *exogenní proměnná* velmi pravděpodobně není příčinou absence konvergence tam, kde došlo k zapojení do této ekonomiky, ale spíše nevyužitou příležitostí tam, kde k napojení do ní nedošlo.

Poznámky:

1. Reálná konvergence původně znamenala přibližování se ekonomik stálému stavu při dané technologické úrovni definovanému pomocí neoklasického Solowova růstového modelu. Na základě rozporuplných výsledků došlo však k rozšíření sledovaných ukazatelů, aby mohlo být dosaženo lepšího popisu reality. Za reálnou konvergencí je tak považováno sblížování vybraných hospodářských a hospodářství bezprostředně ovlivňujících ukazatelů jednotlivých zemí. Oproti tomu nominální konvergence je v širším smyslu proces sblížování absolutních hodnot a temp růstu nominálních veličin (úrokové sazby, míra inflace, schodek a dluh veřejných financí atd.) (Žďárek 2006: 3).
2. Máme na mysli především úroveň „starých členských států“, tzn. EU15. Na ni lze usuzovat z konvergence SE (v některých případech vzhledem k nedostupnosti dat ze skupiny „nových členských zemí (NČZ)“ nebo také EU10) k celkové úrovni EU (tj. EU27, v některých případech vzhledem k nedostupnosti dat k EU25).
3. Pro aktuální diskusi přínosů a možností ISI viz Cypher M., Dietz J. The Proces sof Economic Development, s. 271–340.
4. Především země jihovýchodní Asie.
5. Chile se stalo nejvyspělejší jihoamerickou ekonomikou díky liberalizačním hospodářským politikám autoritativního režimu generála Pinocheta, provedeným na základě doporučení skupiny reformátorů zvaných „Chicago Boys“ podle univerzity v Chicagu, která je vnímána jako pramen neoliberalní ekonomie. Přestože soulad politiky volného trhu a silného hospodářského růstu v Chile lze jen stěží zpochybnit, existuje i zde několik nesrovnalostí. Chile zavedlo po asijské měnové krizi omezení pro pohyb kapitálu a existují hlasy, které připisují relativně nízké dopady následných finančních turbulencí v Jižní Americe na tuto zemi právě zmíněnému opatření. Existují také obavy, zda chilská ekonomika díky své struktuře hospodářství zaměřené především na primární sektor nenarazí brzy na strop možností zvolené cesty rozvoje (Chang 2007: 13–14).
6. Víceméně by se jednalo o typický strukturalistický scénář, který čerpá z neortodoxních názorů ekonomů jako R. Prebisch nebo G. Myrdal (Cypher a Dietz 2009: 169–194).

7. Data vycházejí ze statistik Eurostat. Ve všech případech, kdy to bylo možné, využíváme pro demonstraci trendů srovnání všech zemí SE k EU27. Některá ze zemí není uvedena tehdy, kdy se srovnatelná data nepodařilo dohledat. To samé platí i o průměru EU, se kterým jsou země SE srovnávány. Pokud je to možné, využíváme průměr EU27. Jen v některých případech nejsou data k dispozici, vypomáháme si potom hodnotou EU25 či ojedinele EU15. Velice zajímavá data o vývoji exportu zemí EU zveřejněná v roce 2009 Evropskou komisí (Commission of the European Communities 2009) rozkládají celkovou skupinu zemí EU na EU15 a nové členské státy. Vzhledem k charakteru trendů, které lze na těchto datech demonstrovat, považujeme zkrácení způsobené analýzou nikoli zemí SE, ale celé desítky přistoupivších zemí pro potřeby tohoto textu za přijatelné. Z podobných důvodů nejsme schopni nabídnout ve všech případech shodné časové řady. Pro demonstraci konvergenčních trendů však považujeme tato data za dostatečná. Veškeré interpretace vycházejí z citovaných a uvedených dat, a mohou tak být předmětem kritické reflexe.
8. Sledovaná data jsou mj. typickou součástí rozšířeného Solowova modelu hospodářského růstu standardně používaného v učebnicích neoklasické ekonomie (např. Burda a Wyplosz 2005).
9. Neoliberální koncept se opírá o pozitivní účinky mezinárodní dělby práce na základě teorie komparativní výhody. Problém je, že se jedná o statický koncept vysvětlující, jak mohou jednotlivé země obchodem získat při současném rozložení výrobních faktorů. Model nevysvětluje konvergenci v čase, není dynamický. Proto, abychom mohli usuzovat na dlouhodobý udržitelný růst a tedy reálnou konvergenci, je nutno prozkoumat ekonomickou strukturu hospodářství a jeho konkurenceschopnost. HDP může růst i díky většímu využití již existujících výrobních faktorů a specializací podle logiky komparativní výhody, ovšem takovýto růst není dlouhodobě udržitelný, resp. neznamená konvergenci (Chang 2007: 47).
10. Tyto země měly podobné výchozí podmínky ale také kvůli nezapojení se do světové ekonomiky – absenci konkurenčních tlaků, rigiditě, nedostatečné změně v ekonomické struktuře aj. – dosáhly v porovnání se zeměmi SVE tragických výsledků.
11. V současnosti se vlastně jedná o souběh dvou krizí – krize veřejných rozpočtů a měnové krize. Je však nutno upozornit, že z faktu, že Maďarsko trpí měnovou krizí, nelze vyvozovat závěr, že se jedná o krizi způsobenou otevřeností země světové ekonomice. Daleko spíše se jedná o krizi jednoho způsobu otevírání se světovému hospodářství, a to skrze fixní kurz domácí měny vůči euru, země s plovoucími kurzy se podobným problémům vyhnuly.
12. Jde o indikátor často považovaný za vyjádření míry komparativní výhody ekonomiky v určitém odvětví mezinárodního obchodu.
13. Cenové segmenty odpovídají anglickému označení up-market, middle-market a low-market products a vztahují se k relativní ceně konkrétního výrobku ve vztahu k ostatním výrobkům daného druhu. Horní segment tak odpovídá zboží, které v daném druhu je prémiovým – tedy klade důraz na kvalitu či výjimečnost a nekonkuruje především cenou.
14. To v kontextu dramatického nástupu některých ekonomik, zejména pak Číny, který znamenal velmi výrazné oslabení podílu USA a Japonska na světových trzích. Ve srovnání s ostatními členy triády se EU držela překvapivě dobře, v neposlední řadě také díky příspěvku NČZ.
15. Nejpravděpodobnější příčinou tohoto stavu jsou podle našeho názoru odlišné vnitřní podmínky zemí, jako úroveň ochrany vlastnických práv, která jsou např. v řadě zemí Latinské Ameriky na nižší úrovni, než je tomu v případě zemí SE. Každopádně tato část problematiky hospodářského rozvoje stojí mimo oblast záběru tohoto textu tak, jak jsme jej vymezili v prvních kapitolách, a na náš argument o vztahu mezi otevřeností hospodářství a hospodářskou konvergencí nemá přímý vliv.
16. Situace by se dala přirovnat k tradičnímu životnímu cyklu výrobku. Technologicky pokročilé země mají v technologicky náročných odvětvích výhodu prvního příchodního, těží z asymetrických informací, vybudované infrastruktury, výnosů z rozsahu atd., které jim po určitou dobu zajišťují disproporční zisky. Jakmile se však ostatní státy dostanou na podobnou úroveň rozvoje v daném sektoru, konkurence se zvýší a možnosti disproporčních zisků se radikálně omezí.

17. Výjimky z pravidla zapříčiněné specifickými okolnostmi jsou samozřejmě možné.
18. Analýzu případu Slovenska pojatou poněkud šířeji, ale s podobnými závěry nabízí Beata Javorcik a Bartłomiej Kaminski (Javorcik a Kaminski 2004).
19. Výjimkou v tomto případě je politika ČR během první poloviny 90. let. Po krizi v roce 1997 však došlo k radikální změně postoje (Jarolím 2000).
20. Na tomto scénáři se do značné míry shodují oba hlavní tábory diskuse o mezinárodním rozvoji, tj. jak zastánci, tak odpůrci neoliberální cesty rozvoje.
21. V případě charakteristiky úspěchu zemí JVA panují mezi zastánci a odpůrci neoliberální cesty rozvoje tvrdé spory. Vzhledem k tomu, že i např. Světová banka, jeden z hlavních stoupců neoliberálního 80. a 90. let 20. století, uznala v jejich případě značnou pozitivní roli specifických neliberálních státních politik v oblasti zahraničních hospodářských vztahů (World Bank 1993), nemůžeme státy JVA podle našeho názoru použít k podpoře našeho argumentu o vztahu mezi otevřeností hospodářství a hospodářskou konvergencí. Proto jsme považovali za nezbytné vytvořit tuto z neoliberálního pohledu netypickou cestu hospodářského rozvoje.

Použité zdroje:

- Bhagwati, Jagdish. 2004. *In Defense of Globalization*. Oxford: Oxford University Press.
- Burda, Michael a Wyplosz, Charles. 2005. *Macroeconomics: A European Text*. Oxford: Oxford University Press.
- Cihelková, Eva. 2004. *Světová ekonomika: základní rysy a tendence vývoje*. Praha: Oeconomia.
- Commission of the European Communities. 2008. *Communication from the Commission on the European Competitiveness Report 2008*. Brussels.
- Commission of the European Communities. 2008. *Commission Staff Working Document Accompanying Document to the Communication from the Commission on the European Competitiveness Report 2008*. Brussels.
- Curran, Louise a Zignago, Soledad. 2009. *The Evolution of EU and its Member States' Competitiveness in International Trade*. Paris: CEPII-CIREM.
- Cypher, James M. a Dietz, James L. 2009. *The Process of Economic Development*. London: Routledge.
- Český statistický úřad. 2008. *Přímé zahraniční investice – vybrané přínosy a náklady pro českou ekonomiku*. Praha (<http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/informace/ckta120208.doc>).
- Eurostat (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>).
- Commission of the European Communities. 2009. *The Evolution of EU and its Member States' Competitiveness in International Trade*. CEPII.
- Gilpin, Robert. 2001. *Global Political Economy*. Princeton: Princeton University Press.
- Gilpin, Robert. 1987. *The Political Economy of International Relations*. Princeton: Princeton University Press.
- Griffiths, Alan a Wall, Start. 2004. *Applied Economics*. Harlow: Pearson Education.
- Chang, Ha-Joon. 2007. *Bad Samaritans*. New York: Bloomsbury Press.
- Jarolím, Martin. 2000. „Zahraniční investice a produktivita firem.“ *Finance a úvěr* 50, č. 9, 478–487.
- Javorcik, Beata a Kaminski, Bartłomiej. 2004. „The EU Factor and Slovak International Integration.“ *Czech Journal of Economics and Finance* 54, č. 9–10, 456–472.
- Krkoška, Libor. 1999. „Transformace ve střední a východní Evropě 1989–1999.“ *Finance a úvěr* 49, č. 12, 702–713.
- Krugman, Paul a Obstfeld, Maurice. 2003. *International Economics: Theory and Policy*. Boston: Addison-Wesley.
- Madison, Argus. 2006. *The World Economy*. Paris: OECD.
- Oatley, Thomas. 2005. *International Political Economy*. New York: PEARSON Longman.

- Rist, Gilbert. 1997. *The History of Development*. London: Zed Books.
- Stiglitz, Joseph. 2003. *Jiná cesta k trhu: hledání alternativy k současné podobě globalizace*. Praha: Prostor.
- Wade, Robert H. 2010. „Trade Liberalization and Economic Growth: Does Trade Liberalization Contribute to Economic Prosperity?“ In: *Controversies in Globalization*. Ed. Peter M. Haas. Washington: CQ Press, 19–38.
- Woods, Ngaire. 2006. *The Globalizers: The IMF, the World Bank, and Their Borrowers*. Ithaca: Cornell University Press.
- World Bank. 1993. *The East Asian Miracle*. Oxford: Oxford University Press.
- Žďárek, Václav. 2006. *Vybrané problémy reálné a nominální konvergence*. Konference firma a konkurenční prostředí. Brno, 2.–3. 3. 2006